

RAPORTI
ULUVUTNO DIZUTNENGOSKO THAJ PANELI TERNE
KONSILUTNENGO

*ULUWIPE ČHAVORENGO KOTAR
PEDOZORALIFE ANO SKOLE*

Editori:
Uluvutno dizutnengo
Deligradeski 16,
11000 Beograd www.zastitnik.rs

Vaš editori:
Saša Janković

Autorja:
Snežana Nešić
Nataša Jović

Stampa:
Interprint

Tiraži: 250

Raporti Uluvutno dizutnengosko fundomo sito pedo rezultatja rodipaske save ano 72 fundone thaj maškarutne skole ani Srbia kerde djene Paneleske terne konsilutno manuša ko Uluvutno dizutnengo. Najsara pedo olengo devipe ani buti, angažuipe thaj reslipe ano lačharipe pašloipasko thaj anglunisaripe uluvipasko hakaja pere jekha-jekh beršutnenge: Andrijana kotar Beogradi, Andrija kotar Niši, Biljana kotar Novi Sad, Biljana kotar Beogradi, Veljko kotar Subotica, Vladimir kotar Sivic, Vukan kotar Pančeva, Emilija kotar Bela Crkva, Ilijana kotar Sremeski Kamenica, Jovana kotar Piroti, Kristijan kotar Niši, Kristina kotar Čurug, Lav kotar Beogradi, Luka kotar Stojnik, Marija kotar Medveđa, Milan kotar Kraljevo, Milica kotar Niši, Milica kotar Smederevska Palanka, Miljana kotar Piroti, Mihajlo kotar Beogradi, Nataša kotar Dučići, Nađa kotar Užice, Nevena kotar Kraljeva, Nemanja kotar Požarevci, Nemanja kotar Lučane, Nikola kotar Majdanpek, Nikola kotar Subotica, Nina kotar Beogradi, Predrag kotar Babušnica thaj Sandra kotar Brasina.

MOTHOVDIPE

ANGLUNOAVAZI.....	6
ULUVIPE ČHAVORENGO KOTAR PEDOZORALIPE ANO SKOLE	9
KOMPETENCIE THAJ AKTIVIPE ULUVUTNO DIZUTNENGOSKO ANI PROMOCIA HAKAJA ČHAVORESKE THAJ ANGLUNISARIPE ULUVIPE ČHAVORENGO KOTAR PEDOZORALIPE, MALTRETIPIPE THAJ BIDEVIPEBAJOSKO.....	11
GNDIPJA, PROPOZALJA, TURVINUTNIPA ULUVUTNO DIZUTNENGOSKE	11
PANELI TERNE TURVINUTNENGO KO ULUVUTNO DIZUTNENGO	12
RODIPE THAJ RAPORTI ULUVUTNO DIZUTNENGOSKO THAJ PANELESKO TERNE TURVINUTNENGO.....	14
RODIPE PANELESKO TERNE TURVINUTNENGO	14
Resja thaj premisja rodipaske	15
Metodologiaki procedura	16
Modeli rodipasko	16
REZULTATJA RODIPASKE.....	18
1. Bufljaripe pedozoralipe ano skole	18
Pedozoralipe maškaro sikljovne	18
Pedozoralipe sikavnengo prekal sikljovnengo	20
PEDOZORALIPE SIKAVNENGO PEDO SIKLJOVNENGO	22
2. Napja prevenciake vaš pedozoralipe ano skole thaj leipe kotor sikljovnengo ano akala napja	22
3. Timi vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo.....	28
Informišipe sikljovnengo kotar formiripe Timesko	28
Procedura skolaki ani situacia pedozoralipaski	35

PRIORITETNO PROBLEMJA ANI PREVENCIA THAJ ULUVIPE ČHAVORENGO KOTAR PEDOZORALIFE, MALTRETIRIFE THAJ BIDEVIPEBAJO ANO SKOLE	39
PROPOZALJA.....	43
A N E K S I: KANUNIPASKORAMI VAŠ ULUVIPE ČHAVORENGO KOTAR PEDOZORALIFE, MALTRETIRIFE THAJ BIDEVIPEBAJO ANO SKOLE	48
KONVENCIA KOTAR HAKAJA ČHAVORESKE E FAKULTATIVNO PROTOKOLJENCA	49
NACIONALNO PLANI AKCIAKO VAŠ ČHAVORENGE	51
NACIONALNO STRATEGIA VAŠ PREVENCIA THAJ ULUVIPE ČHAVORENGO KOTAR PEDOZORALIFE	51
KANUNI KOTAR FUNDO SISTEMESKO VAŠ EDUKACIA THAJ BARJARIFE.....	54
REGULATORNO LIL KOTAR PROTOKOLI PROCEDURENGO ANO INSTITUCIE VAŠ AMBOLDIPE PEDO PEDOZORALIFE, MALTRETIRIFE THAJ BIDEVIPEBAJO.....	60
GENERALNO PROTOKOLI VAŠ ULUVIPE ČHAVORENGO KOTAR MALTRETIRIFE THAJ BIDEVIPEBAJO	67
ULAVDO PROTOKOLI VAŠ ULUVIPE ČHAVORENGO THAJ SIKLJOVNENGO KOTAR PEDOZORALIFE, MALTRETIRIFE THAJ BIDEVIPEBAJO ANO EDUKACIAKO - BARJARIPASKE INSTITUCIE	69

ANGLUNOAVAZI

Ani skola, sar amalikani institucia, kanuneca definišinenape resja, sebebipe thaj čhane olaka bukjako, olaka strukturako thaj organizaciako, hema ini legarelape pilta semne figurengo, rolengo, formengo keripaske thaj relacie save egzistirinena ani familia thaj ano amalipe. Bufljaripe pedozoralipaske sito sar jekh testi pherdipe obligaciengo save siolen familia, raštra thaj amalipe ano vazdipe, barjaripe thaj uluvipe čhavoresko thaj indikatori sar on kerena pere bukja ano keripe arakhibaske činadipe vaš čhavoreski egzistencia, djivdipe thaj barjaripe, ano regulišipe olesko keripaske thaj barjaripe olesko korkoripe, korkoropačavipe thaj identiteti.

Phare si te denpe čačikane gendja kotar realno proporcie thaj forme pedozoralipaske save čhavore ani Republika Srbia avdive trpinena, a vaš odova kaj na egzistirinela jekhutno sistemi evidentiripaske thaj monitoring akale fenomenesko. Numa, rezultatja but rodipengo, savo ano nakhle deš berš legarde institucie kotar aver-aver sektorja thaj bithagarutne organizacie, sikavela pedo trendi barjaripe familiako, a poulavdipe generaciako pedozoralipe maškar čhavore thaj terne. Gendja so si verifikuinena, adjahar, kaj bilače amalikane faktja ano paluni dekada nakhle thaj starti akale šelberšutnipaske čhivde čhavoren ani Republika Srbia talo pobaro riziko kotar pedozoralipe.

Ano edukaciake-barjaripaske institucie, prekal gendja save si, maj aver-aver si forme thaj tipja pedozoralipaske. Čhavore siton talo generaciako pedozoralipe, hema ini pedozoralipe bare manušengo. Sakodive maladinahape e gendjenca kotar medie kotar odova kobor siton skole talo negativno presia but gendune faktorjengo kotar maškaripe, save tangaren arakhipe thaj čačikano barjaripe čhavorengo (pašipe kafičjengo, autobusjengo thaj trenesko stanica, luna parkja, pijace, kasina, khelipaskokher, thaj aver).

Rezultatja aver-aver rodipaske save kerdile ano fundone thaj maskarutne skole vakharena kaj majbut si verbalno forme pedozoralipaske, hema ini aver forme psihikako pedozoralipe (čhungaripe thaj leipe po hasabe – 40%, vakheripe bilačhipe palo dumo, bufljaripe hovaibe, socialno izolacia – 38%, presia thaj darikanipe – 21%), palem čordipe thaj phagipe manginesko, aver-aver forme truminibaske, presia e bandukea thaj seksualno zumavipe, a 70% pučljutne sikljovne sinolen šansa te dikhen maripe thaj maškarpesko čalavdipe¹.

¹ Rodipe pedo potikno gendo sikljovnengo ano beogradeske skole, Savović, B. (2003.) Agresivnost učenika u školi, Filozofsko fakultet, Beogradi

Barjaripe moderno komunikaciake tehnologije angja dji ko ikloviipe nevi forma pedozoralipaski bilačo istemalkeripe informaciake tehnologije maškar thaj pedo čhavore (elektronsko pedozoralipe): mesažo bičhalde elektronsko posta, SMS, MMS, prekal veb-sajta, četoviipe, prekal forumja, amalikane sistemja (mreža) thaj aver.

Baro gendo gendutnengo save resena impresia kaj situacie pedozoralipaske sa pobut brutalno thaj ando olende lena kotor sa pobut terne čhavore. Gendja save lelile ano rodipe savo ano 2005. berš lela UNICEF ano maškaripe e bare gendoa instituciengo ani Republika Srbia ano rami probralesko "Skola bi pedozoralipasko", ano samo dji ko maškaripe 2009. berš lele kotor sikljovne kotar trito dji oftoto klasa thaj bučarne kotar 165 fundone skole, sikavena kaj pedozoralipasko keripe si ano skole, sar ini kaj odova kerena ini po phure ini po terne sikljovne, ini čhave ini čhaja. Kotar bufljardi klima pedozoralipaske ani skola vakharela gendo akale rodipasko kotar bufljardipasko hačaripe bisiguripasko, soske sakova štarto sikljovno (27%) phenela kaj ano oleski skola si sikljovne savenda darana soske šaj ole te maltretirinen.²

Kotar skoluipe 23% sikljovne jekh drom jase pobut droma hačargja kaj daj kotar sikavne čhungarela, lelile talo hasaipe jase khuvela³. Ano rodipe ikaldo pedo 1.289 sikljovne ano fundone thaj maškarutne skole kotar Beogradi, Novi Sadi thaj Niši, lelile gendja kotar semno bufljaripe fizikako sankcionišipe ano skole, pa paše 21% sikljovne ano fundone runde kaj sikavne fizikane sankcionišinena, a pedo fizikako pedozoralipe runde 4% sikljovne ano maškarutne skole⁴. Rodipe ano rami programesko "Skola bi pedozoralipasko", sikavgja pedo jekh šukar bufljardipe pedozoralipasko sikavnengo pedo čhavore: 25% sikljovne kotar 5. dji 8. klasa phengja kaj ano palune 2-3 maseka hačargja kaj daj sikavno čhungarela, 15% kaj sikavno khuvgja, 8,5% kaj o sikavno kergja presia⁵.

Majbut var čhane reaguipeko čhavorengo pedo generaciako pedozoralipe sito cidipe kotar jekhe beršenge djene save pedozoralikano kerenape, inaripe jekha-jekh napja, amboldipe hasaipa thaj vakheripa. Ažutipe kotar bare manuša rodinde 30%, a kotar generaciake djene 25% čhavore. But baro

² Popadić, D. (2009), *Nasilje u školama, Instituti vaš psihologija, Beogradi*

³ Nacionalno strategija vaš čhavore

⁴ Savović, B. (2001), *Stavovi učenika prema disciplinskim problemima u osnovnoj thaj srednjoj školi, Zbornik Instituti vaš pedagogijske rodipe*, 33, 408-416.

⁵ Popadić, D. (2009), *Nasilje u školama, Institui vaš psihologija, Beogradi*

bajo kerena gendja save vakherena kaj 44% sikljovne na kerena khonik thaj ačhona pasivno ano situacie pedozoralipaske save dikhena.⁶

Participativno rodipe čhavorengo thaj ternengo kotar maltretiripe, realizuimo ano maškaripe UNICEF, Instituti vaš mentalno sastipe thaj BThO Damad, sikavela kaj čhavore na sigona te phenen daj/dadeske thaj adekvatno servisjenge soske na adjukarena kaj olenge ka pačavinolpe. Čhavore sikavde adjukaripe kotar daj/dat te den olenge pobari pačiv, te šunen olen thaj te agorisinen problemja vakheripa a na maripa. Adjahar, dendilo bahami kaj jekha-jekh beršutne djene šaj te len kotor ano procesi uluvipe čhavorengo kotar maltretiripe sar generaciake konsilutne.⁷

Numa, gendja vakharena kaj butipe sikjovne (75%) siolen amalja ano skole thaj dikhlarena skola sar amalikano than. Sikavne adikharena kaj vaš tiknaripe pedozoralipasko ani skola majbut šaj te resol pošukar maškaripe e daj/dadea (69%) thaj barjaripe djandipe komunikaciake (51%)⁸.

Ačhola, adjahar, bipendjardutni kobar khelavipe fokusesko generalno thaj ekspertsko publikako pedo keripe ano skole resla realno barjaripe pedozoralipasko, a kobar barjaripe gndipasko kotar manglape uluvipe čhavorengo save trpinena pedozoralipe generaciake thaj/jase bare djenengo ano skole. Biphanglo kotar odova evidentirinenape mi ini situacie save poangle nakhena sine bidikhavne jase alo mi dji barjaripe hačaripe amalipasko vaš akaja forma tangaripe čhavorengo ani skole, ačhola obligacia raštraki thaj buti skolaki te del sa savo manglape uluvipe čhavorengo, sar ini phučipe lena mi raštra thaj skola sa napja kotar olenge kompetencie vaš tiknaripe, cidipe thaj kikesta cidipe pedozoralipasko.

⁶ Nacionalno strategija vaš čhavorengo

⁷ UNICEF (2005), *Predstave thaj razmišljanja dece o zlostavljanju, kvalitativno istraživanje u sedam opština sa decom thaj mladima od 10-19 godina, Beogradi*

⁸ Nacionalno strategija vaš čhavorengo

ULUVIPE ČHAVORENGO KOTAR PEDOZORALIPE ANO SKOLE

Keripa ano rami e lelutne obligacienca, Republika Srbia kanunipa lačhargja umal uluvipe čhavorengo thaj siklovnengo kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipe bajo ano edukaciake institucie thaj harmonizuingja e maškarmutne normjenca thaj standardjenca (pobuflje kotar kanunipasko rami ano Aneksi akale Raportesko).

Aniba Kanunesko vaš fundono sistemi edukaciako thaj barjaripasko (2009.), Ulavdo protokolesko vaš uluvipe čhavorengo thaj siklovnengo kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipe bajo ano edukaciake-barjaripaske institucie (2007. berš) thaj Regulatorno lil kotar protokoli procedurenge ano institucie vaš amboldipe pedo pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipe bajo (2010. berš), pobufljarde thaj precizno dikhlardile aktivipe thaj definišisale procedure prevenciake thaj intervenciake save edukaciako-barjaripaske institucie manglape te len ano reso uluvipe čhavorengo thaj siklovnengo kotar pedozoralipe. Akale aktjenca, adjahar, dendile obligacie thaj role sarenenge save lena kotor ano djivdipe thaj buti edukaciako-barjaripaski institucia.

Vaš e skola te pherol pere fundone resja phande e edukacia thaj barjaripa čhavorengo thaj ternengo manglape, oj na numa musaj te ovelola mehanizmja vaš agorisipe situacie pedozoralipengo, već ini čhane sar te resol piri semni rola ani prevencia bilačo istemalkeripe thaj maltretiripe čhavorengo. Ano rami pere preventivno aktivipasko, Ministribe edukaciako thaj scienciako lela ano starti 2009. berš Ramesko akciono plani vaš prevencia zoralipasko ano edukaciako-barjaripaske institucie.

Ano sektori edukaciako thaj barjaripasko čhavorengo inicirisale aver-aver preventivno programja e resoa te lačharolpe kvaliteti komunikaciako, te barjarolpe tolerancia pedo aver-averipe, te tiknarelpe pedozoralipe thaj konstruktivno agorisipe konfliktjengo. Ano Katalogi programesko vaš ekspertsko siklovipe bučarnengo ani edukacia vaš skolako 2007/2008 berš, savo kergja Fondi vaš anglunisaripe edukaciako thaj barjaripasko, arakhenape pobut kotar 20 akredituime programja save siton ani funkcia barjaripe bipedozoralipaski komunikacia, tolerancia pedo aver-averipe thaj uluvipe

čhavorengko kotar bidevipebajo, maltretriše taj pedozoralipe. Barjariše toleranciako taj bipedozoralipaski komunikacia ano fundone maškarnutne skole reslilo ini čhiviba alosaribasko siklovipe Dizutnipasko barjariše, sar ini programi "Skola bi pedozoralipasko", savo realizuina UNICEF ano maškariše e Ministriba edukaciako taj skienciako. Pobut programja e resoa anglunisariše arakhibe čhavorengo ano skole realizuina ano maškariše Ministribasko edukaciako taj skienciako taj Ministribasko vaš androne bukjenje (Skolako policajci, pmsl.).

Uzo noveliripe kherutno kanunipe taj olesko harmonizuiše e maškarnutne normenca taj standardjenja, palo 2000. berš kerdile ini but neve taj zoralisale so si institucionalno mehanizmi vaš uluviše čhavorengo pedo nacionalno niveli, sar ini generalno strategiako reso: kaj sa čhavorengo biulaviše te arakholpe barjariše ano maškariše savo sito arakhutno kotar sakoja forma pedozoralipaski, ano savo pačavinelaše persona taj barikane čhavoresko, pačavinelaše mangliše taj barjaripaske šajipe čhavoreske taj reselape čhavoreske te bajakarol tolerancia taj te istemalkerol bipedozoralipaske forme komunikaciake.

Institucia ombudsmani, sar jekh kotar nacionalno mehanizmi, savi dikhlarela kotar uluviše taj anglunisariše manuškane hakaja taj tromališe, formirisali ani Republika Srbia 2005. berš leiba Kanuni vaš Uluvutno dizutnengo. Ačhimoa taj Kanunea vaš Uluvutno dizutnengo⁹ formirisalo Uluvutno dizutnengo sar biphanglo taj korkorutno raštrako organi, savo uluvinela taj anglunisarinela pačavibe manuškane taj minoritetjenje hakaja taj tromališe, a jekh kotar oleske javerutne sito kompetentno vaš umal hakaja čhavoreske.

⁹ „Službeni glasnik RS“, gn. 79/2005 taj 54/2007

KOMPETENCIE THAJ AKTIVIPE ULUVUTNO DIZUTNENGOSKO ANI PROMOCIA HAKAJA ČHAVORESKE THAJ ANGLUNISARIPE ULUVIPE ČHAVORENGO KOTAR PEDOZORALIPE, MALTRETIRIPE THAJ BIDEVIPEBAJOSKO

Uzo kompetencie te dol bahami vaš neve thaj te pharuvinol norme so si, sar ini mandati te dol turvinutnipe thaj te dol gndipe anglunisarinelu buti organesko administraciako, Uluvutno dizutnengo, keriba buti pedo anglodavie jase pedi piri iniciativa, kontrolišinela orgajnen raštrake administraciake, aver orgajnen thaj organizacie, firme thaj institucie, savenge dendile publikako mandati, kerena mi buti ano rami e kanunea thaj aver normenca Republika Srbiake thaj principjenca lača administraciake.

GNDIPJA, PROPOZALJA, TURVINUTNIPA ULUVUTNO DIZUTNENGOSKE

Kontroliba buti orgajnengo thaj instituciengo thaj zorakariba minusja ano olengi buti save siton vaš leipe preventivno thaj interventno napja vaš uluvipe čhavorengo kotar pedozoralipe, hema ini minusja vaš te arakholpe fundone anglokišlutne vaš čačikano thaj saastardutno pašaripe e fenomeneske pedozoralipe ano skole, Uluvutno dizutnengo bičhalgja gndipja thaj propozalja institucienge vaš edukacia thaj barjaripe čhavorengo thaj orgajnenge administraciake savenge kompetencie bufljarenape pedo umal edukacia thaj barjaripe, ano reso prevencia, cidipe thaj stopiripe pedozoralipe ano skole thaj barjaripe kompetencie skolenge thaj bučarnenge ano maripe opipe maltretiripe čhavorengo:

- propozalo Ministribaske vaš edukacia thaj sciencia te lol napja vaš te arakhol adekvatno gendo kvalifikuime bučarne (psihologi, pedagogi, socialno bučarno thaj eksperti kotar umal specialno edukacia), harmonizuimo na numa e gendoa siklovnengo, već ini čačikane thaj konkretikane manglipe siklovnengo ano sakoja skola;
- propozalo skolake te formirinol Timi vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiribe thaj bidevipebajo, a struktura Timeski thaj oleske kompetencie te oven jekha-jekh e resoa thaj oleska funkcija;

- propozalo skolenge kaj pedo čačikano thaj pherdo čhane rodela thaj dikhlarela sakoja dondo, jase sakova šunibe kotar pedozoralipe pedo siklovne;
- propozalo skolake kaj siklovne, bučarne thaj daj/dat ovena pedo adekvatno čhane pendjarde e formiriba Timesko vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo, oleske djenenca thaj aktiviba akale trupesko;
- propozalo skolenge te resen tang thaj pherdo maškaripe e sa orgajnenca thaj institucienca (organi devipedikhlarutnipasko, policia, sastipaski institucia, juridikako krisipaski orgajna) ano reso te resolpe sasutno pašaripe problemeske pedozoralipe thaj bufljaripe kompetencie skolake kompetencienca akale orgajnengo;
- propozalo raštrake organeske ano saveski kompetencia sito keribe inspeckiaki kontrola kaj vaš informacia kotar pedozoralipe kerela efikasno thaj ano vakhti, a ani procedura savi legarela pherdo zorakarela sa faktja¹⁰.

Propozalja thaj gndipja siton rezultati realizuie procedurengo kontrola kanunipasko thaj čačipasko bukjako orgajnengo thaj instituciengo thaj minusengo thaj mukhlipe bukjako save Uluvutno dizutnengo ano odola procedure zorakargja.¹¹

PANELI TERNE TURVINUTNENGO KO ULUVUTNO DIZUTNENGO

Keriba buti pedo anglunisaripe pačavipe thaj uluvipe hakaja čhavoresso, a poulavdipe ano reso promovišibe hakaja pedi participacia thaj keribe kišlutnipe te šunolpe thaj te šungol avazi čhavorengo thaj ternengo, a sasutni thaj kvalifikuimi publika te pendjarolpe olenge pozicienca thaj gndipa kotar aver-aver teme save siton phande olenca, Uluvutno dizutnengo kergja iniciativa te formirinolpe Paneli terne turvinutnengo (ano podur teksti Paneli), sar forma savakhtuno leipe kotar čhavorengo thaj ternengo ani buti akala instituciako.

Fundone resja Paneleske siton:

¹⁰ Pašutno ano <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/misljenja-preporuke-i-stavovi>

¹¹ Gendo situaciengo save Uluvutno dizutnengo rodingja, a save sineton phande pedo skolako pedozoralipe, ano periodi kotar 2008 – 2011 berš stabilno djala ano procenti 8-10% kotar sa gendja situaciengo save sineton phande pedo uluvipe thaj reslipe hakaja čhavoresso

- promovišibe hakaja čhavoreshko pedo tromalipashko sikavipe poro gndipe thaj leipe kotor ano anibe pratsavja save siton semne vaš čhavoreshke thaj pedo oleske/olake siton;
- keribe kišlutnipe vaš čhavorenge čačikane ovena subjekti hakajengo thaj leipe čhavoren sar pherdojuridikane partnerja ano aktivipe vaš anlunisaripe pačavibe thaj uluvipe olenge hakaja;
- zorakaripe čhavorengo thaj ternengo thaj zorakaripe olenge kapacitetja vaš amalikani inkluzia thaj leipe aktivno rola ano lačharipe pere pašloipashko thaj anglunisaripe thaj uluvipe hakaja čhavoreshke.

Iniciativa realizuisali sar Publikako akharipe, savo bičhaldilo sa čhajorenge thaj čhavage kotar 13 dji 17 berš e bešipaske thanea ani teritoria Republika Srbiaki. Ano manglipe te ovol pašutno so pobare gendo čhavorengo, Publikako akharipe ikaldilo ano divutno lil "Blic", dendilo ano sa Skolake direktie vaš te distribuirinen ano sa fundone thaj maškarutne skole thaj čhivdilo ano internet rigutne Uluvutno dizutnengoske: www.pravadeteta.rs thaj www.zastitnik.rs. Najsaripa mašakribasko e Ministriba bukajko thaj socialno politika, Publikako akharipe sine dendilo ano sa institucie socialno uluvipaske vaš čhavorenge, Centreske vaš familiako bešipe thaj sa centrjenge vaš socialno buti, adjahar kaj ini čhavore save arakhenape ano sistemi socialno uluvipaske siolen šajipe te registruinenpe. Pedo adjahar čhane kišlutne vaš registruipe, gendja kotar odova ko sa šaj te registruinolpe thaj so registracia manglape te adikharol, sine publikano thaj bufljardo pašutno sarenenge.

Grupa kotar 30 čhavore save kerena Paneli terne turvinutnengo formirisali ano novembri 2010. berš, ikalipa "kotar stadik" thaj pedo fundo akala kriterijumja:

- jekha-jekh reprezentuipe čhavorengo thaj čhajengo;
jekha-jekh reprezentuipe čhavorengo kotar fundone thaj maškarutne skole;
- jekha-jekh reprezentuipe čhavorengo kotar sa regiojna/kotora teritoriake Republika Srbiake, a pedo fundo gendja Minstribe edukaciako kotar gendo čhavorengo ano skole sa Skolake direktienge;
- reprezentuipe čhavorengo kotar ulavde hačarimaske amalipaske grupe:
 1. majhari jekh čhavoro reprezenti/ka kotar nacionalno minoritetja ani Republika Srbia;
 2. majhari jekh čhavoro e hendikepea;
 3. majhari trin čhavore save na djivdinena ano dajako/dadeski familia jase siton bi dajako/dadesko bajo thaj arakhenape ano sistemi socialno uluvipashko, prekal gendja Ministribasko vaš bukjake thaj socialno politika.

Sa phendutne kriterijumja kompletno pačhavisale, adjahar kaj Paneli terne turvinutnengo kerena homogeno generaciaki grupa, ini uzo maškar olengo aver-averipe.

Vaš te realizuinenpe resja formiribaske Paneli terne turvinutnengo, Uluvutno dizutnengo palo kerdimo treningo djenengo Panelesko thaj devipe nota kotar olenge kvalifikacie vaš korkorutno leipe kotar ano rodipasko projekti, gatisargja musajutne rodipaske instrumentja (pučlutno) thaj ano planirimo vakhtesko periodi kotar štar maseka legargja rodipe talo anav "Istemalkeripe normengo kotar uluvipe čhavorengo kotar pedozoralipe ano skole".

RODIPE THAJ RAPORTI ULUVUTNO DIZUTNENGOSKO THAJ PANELESKO TERNE TURVINUTNENGO

Raporti Uluvutno dizutnengosko kotar uluvipe čhavorengo thaj siklovnengo kotar pedozoralipe ano skole, fundomo sito pedo:

- a) rezultatja rodipaske, save ano periodi kotar marti dji juni 2011.berš, kerde čhavore - djene čhavore Paneleske terne turvinutnengo; thaj
- b) gendja dji save republikako ombudsmani alo keriba pedo anglodavie dizutnenge thaj pedi piri iniciativa kana sinole djandipe kotar šaj čhalavdipe hakaja čhavoreske.

Pedo fundo analizako kedime thaj gendja so sine, Uluvutno dizutnengo zorakargja prioritetno problemja, a palem ano propozalja sikavgja pedo musajutne praktikake badjakja save relevantno raštrake orgajna thaj institucie edukaciake thaj barjaripe čhavorengo manglape te len ano rami pere mandatesko thaj kompetencie ano reso prevencia thaj uluvipe čhavorengo kotar sasavi forma pedozoralipasko, maltretiribe thaj bidevipe bajo ano institucie edukaciake.

RODIPE PANELESKO TERNE TURVINUTNENGO

Rodipe savo kerdilo e resoa te kedenpe gendja kotar keripe fundone thaj maškarutne skole ani Srbia ani prevencia thaj uluvipe čhavorengo kotar pedozoralipe palo anibe Ulavdo protokoli vaš uluvipe čhavorengo thaj siklovnengo kotar pedozoralipe, maltretiribe thaj bidevipe bajo ano

edukaciako-barjaripaske institucie thaj Regulatorno lil kotar protokoli keribe ano institucie ano amboldipe pedo pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo thaj te zorakarolpe lele mi o skole te istemalkeren norme thaj protokolja thaj pedo savo čhane on realizuinenape.

Resja thaj premisja rodipaske

Spedifikane resja rodipaske sineton vaš te:

- djanenpe note thaj pozicie siklovnengo kotar bufljaripe pedozoralipasko ano skole;
- zorakarolpe informišinde mi o skole e siklovnengo kotar olenge hakaja thaj obligacie skolake ani prevencia thaj uluvipe siklovnengo kotar pedozoralipe;
- len informacie kotar napja save skole lena ano situacie pedozoralipaske, sar ini kotar odova lele mi o skole daj kotar napja prevenciake, intervenciake thaj suporti save hramisale Ulavde protokolja thaj Regulatorno lilea;
- keden gendja kotar pherdipe obligaciako skolengo te formirinen Timi vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipe bajo thaj kotar odova pendjarena e siklovnengo;
- sikaven, zorakaren thaj te den dumo čhavorengo vaš leipe kotor ano aktivipe prevenciako thaj uluvipe kotar pedozoralipe ano skole;
- gndisaren thaj realizuinen participativno rodipe čhavorengo vaš pedozoralipe ano skole.

Ano definišibe resjengo thaj metodjengo rodipaske lelape kotar akala premise:

- implementacia normengo thaj standardjengo ano uluvipe čhavorengo kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo ano institucie edukaciake kerelape but poloke thaj biadekvatno;
- nane kerdili organizuimi thaj sasutni kontrola istemalkeripe akale normjengo thaj standardjengo ano skole;
- nakobor manglape sito pharuvipe informaciengo thaj maškaripe maškar edukaciake institucie thaj Ministribe edukaciako thaj scienciako, jase skolenge direktie ani prevencia thaj uluvipe čhavorengo thaj siklovnengo kotar pedozoralipe;
- nane gendja kotar formiripe, aktivipe thaj empirie Timeske vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo;
- ano skole na legarelape evidencia kotar situacie pedozoralipaske pedo čhane savo hramimo ano Ulavdo protokoli thaj Regulatorno lil;
- nane normirimo maškaripe ni koordinirimo aktivipe maškar edukaciake institucie thaj aver orgajna, institucie thaj organizacie;

- napja save lenape ano skole nane sistematikane karaktereske thaj na karakterišinenolen ni holistikako pašaripe;
- nane inkluzia čhavorengo ano procesi prevenciako thaj uluvipe kotar maltretiribe thaj pedozoralipe;
- nane participativno rodipe čhavorengo thaj ternengo, olenge percepcie thaj gndipe kotar pedozoralipe thaj maltretiribe ano skole.

Metodologiaki procedura

Rodipe kerdilo ano duj faze:

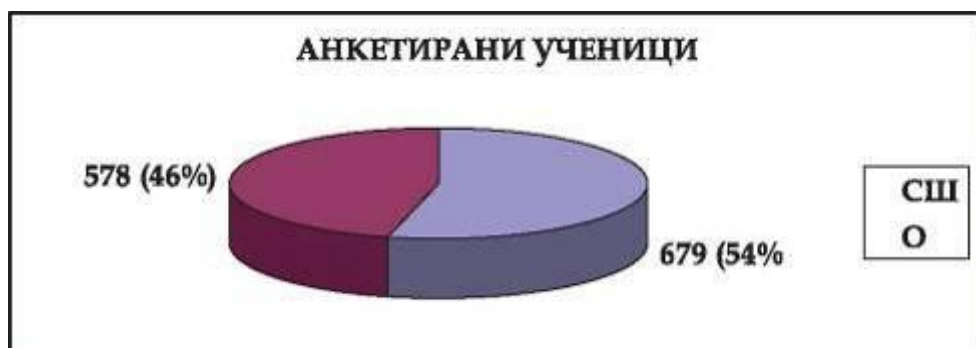
I. Edukacia djenengi Paneleske terne turvinutne Uluvutno dizutnengoske kotar forme pedozoralipaske, maltretiribe, bidevipebajo thaj istemalkeribe čhavorengo thaj kontekstja ano save kerenape, sar ini kotar relevantno maškarmutne thaj kherutne dokumentja kotar umal hakaja čhavoreske, lelutne obligacie raštrake thaj kotar nacionalno mehanizmja vaš uluvipe čhavorengo kotar maltretiribe. Ano rami treningesko, terne turvinutne astarde pobufljarde djandipe kotar institucia ombudsmaneski, oleski rola ani umal uluvipe manuškane hakaja, sar ini kotar hramutne obligacie skolengo ano uluvipe siklovnengo kotar pedozoralipe.

II. Kedipe thaj analiza gendjengi kotar pedozoralipe ani skole, save kedisale anketiriba siklovnengo fundone thaj maskarutne skolengo, savo legarde djene Paneleske.

Ano kedipe thaj analiza gendjengi istemalkerdilo kvanitativno modeli. Ano pučhlaripe istemalkerdilo anonimno, hramibaski anketno tehnika kedipe gendjengi, fundomi pedo note save dena čhavore. Vaš manglipe anketako konstruisalo pučhlutno e 11 pučhiba, adaptirime čhavorenge, savenda pedo 7 amboldipe delape alosariba maškar dendutne amboldipe, a 3 pučhibe siton putarde tipesko.

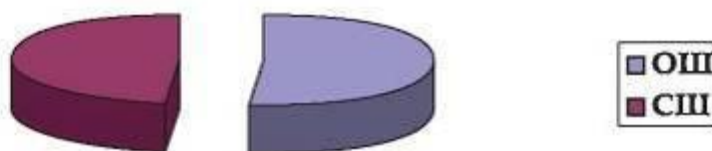
Modeli rodipasko

Kvantitativno analiza kerdili pedo sa 1257 pučhlutne.

Grafikoni 1.

Anketiribe kerdilo ano 72 skole, ini odova ano 37 fundone skole thaj 35 maškarutne skole (grafikoni 2).

Графикон 2.

Pedo akava čhane astardile 13 kotar sa 15 Skolake direktie kotar teritoria centralno Srbiaki thaj AK Vojvodina: S.D. Beogradi, S.D. Valjevo, S.D. Zaječari, S.D. Zrenjanini, S.D. Kragujevci, S.D. Kraljevo, S.D. Leskovci, S.D. Niši, S.D. Požarevci, S.D. Sombori, S.D. Užice i S.D. Čačak.

Rodipa nane astardile edukaciake-barjaripaske institucie ano duj skolake direkcie – Jagodina thaj Kruševaci, sar ni skolake direkcie kotar teritorie AK Kosovo thaj Metohia – Kosovaki Mitrovica thaj Ranilug¹².

REZULTATJA RODIPASKE

Rezultatja rodipaske sikavdile prekal varijableske rodipe thaj oleske indikatorjenca, operacionalizuipe pučhiba ano pučhlutno:

1. Bufljardiipe pedo zoralipasko ano skole
 - a. pedozoralipe maškar sikljovne
 - b. pedozoralipe sikavnengo prekal sikljovnengo
2. Napja prevencia pedozoralipaske ano skole thaj leibe kotor sikljovnengo ano leipe akala napja
3. Timi vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiribe thaj bidevipebajo
 - a. informišibe siljkovnengo kotar formiribe Timesko
 - b. informišibe sikljovnengo kotar odova ko siton djene Timeske thaj sar šaj olen te roden
4. Procedura skolaki ano situacia pedozoralipaski

1. Bufljaripe pedozoralipe ano skole

Pedozoralipe maškaro sikljovne

Čhavore dena nota kaj jekha-jekhberšengo čhavorengo pedozoralipe but bufljardo ano skole (grafikoni 3). Dji 73% čhavore phende kaj jekha-jekhberšesko čhavorengo pedozoralipe kerelape ano skole (butvar, dajvar jase čino). Numa 15% anketirime sikljovne ano fundone thaj maškarutne skole phende kaj nane maladisale e pedozoralipa maškar sikljovne ani piri skola.

¹² E skolake direkcienca kotar teritoria AK Kosovo thaj Metohija – S.D. Kosovaki Mitrovica thaj S.D. Ranilug – na sine šansa te khuoolpe ano kontakti sebepi rodipasko, ni sebepi putardo Publikako akharipe vaš formiripe Paneli terne konsilutnengo thaj materiali phando e aktivipa Panelesko save akale skolake direkcienge bičaldilo

Grafikon 3?

Grafikoni 3.

Verifikuisale, adjahar, rezultatja aver rodipaske¹³ kaj generaciako pedozoralipe semno sikavdo ano fundone ze maškarutne skole (grafikoni 4.), palem paše 90% pučhlutne sikljovne ano fundone skole sinolen (direktno jase indirektno) empiria e generaciake pedozoralipa, dji adjahar empiria sinolen 60% sikljovne ano maškarutne skole.

Semne ulavipe si ini ano gendo sikljovnengo ano fundone thaj maškarutne save nane maladisale e pedozoralipa ano pere skole, adjahar kaj numa 6% čhavore ano fundone, a 23% ano maškarutne skole phende kaj na sinolen empiria e pedozoralipa maškar jekha-jekhberšenge sikljovne.

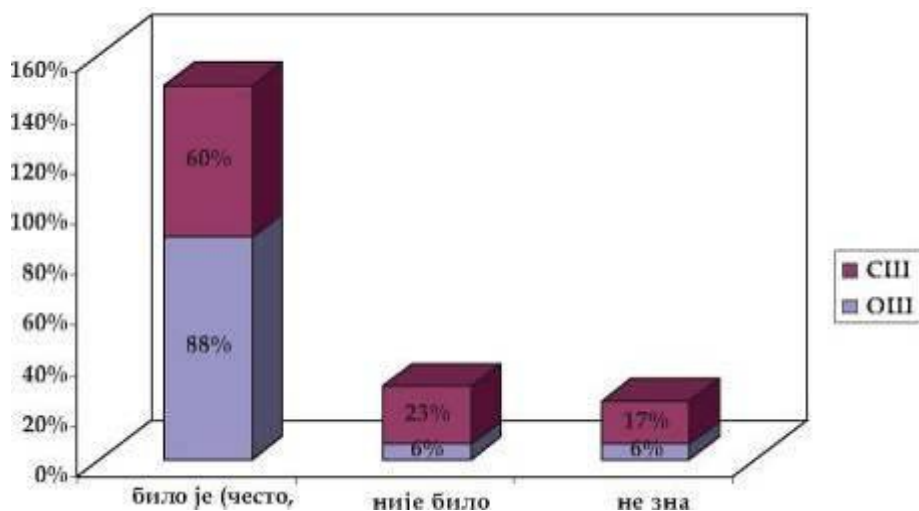
Ini kaj vaš statistikake semno kvalitativno analiza generaciako pedozoralipe hari gendo sikljovnengo odova phengja, gendja save lelile verifikuinena rezultatja aver rodipengo kaj ano fundone skole pobut kerelape pedozoralipe po phure pedo poterne čhavore.

- Čhavoro, V klasa: *“Sikljovne oftoto klasake but var kerena pedozoralipe pedo amen po terne. Mande sima amale ani klasa save sikljovno oftoto klasako margja¹⁴ thaj lela sine olesta šėja”*.

PEDOZORALIPE MAŠKAR SIKLJOVNE

¹³ Popadić. D. (2009). *Nasilje u školama, Instituti vaš psihologia, Beogradi*

¹⁴ ano semnipe “margja”

рОВреМеНО, реТКО)

Grafikon 4

Pedozoralipe sikavnengo prekal sikljovnengo

Kana kerelape buti kotar pedozoralipe sikavnengo prekal čhavore, letutne gendja paše siton e gendjenca kotar anglutno rodipe¹⁵, save sikavena kaj ano skole ani Srbia kotar paluno dešberšutnipe ov nakhela ani amplituda kotar 20% dji 30%¹⁶.

Ano akava rodipe 23% sikljovne fundone thaj maškarutne skole phende kaj sine ispati daj forma pedozoralipasko sikavnesko prekal čhavore (grafikoni 5).

Ulaviba kotar generaciako pedozoralipe, pedozoralipe sikavnengo pedo sikljovne pobut sito ano maškarutne skole (grafikoni 6), jase sikavne siton popaše te istemalkeren daj forma pedozoralipe

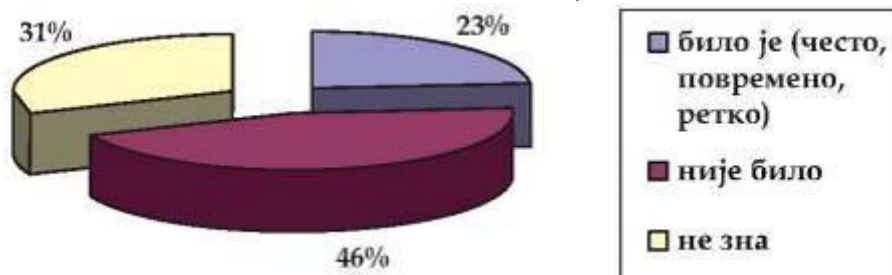
¹⁵ Savović, B. (2001). Stavovi učenika prema disciplinskim problemima u osnovnoj thaj srednjoj školi. Zbornik Instituti vaš pedagogijske rodipe, 33, 408-416.

¹⁶ Popadić, D. (2009). Nasilje u školama, Instituti vaš psihologia Beogradi

pedo pophure čhavore, adjahar kaj 26% sikljovne ano maškarutne skole sinolen adjahar empiria, dji 20% čhavore odolea maladisalo ano fundone skole.

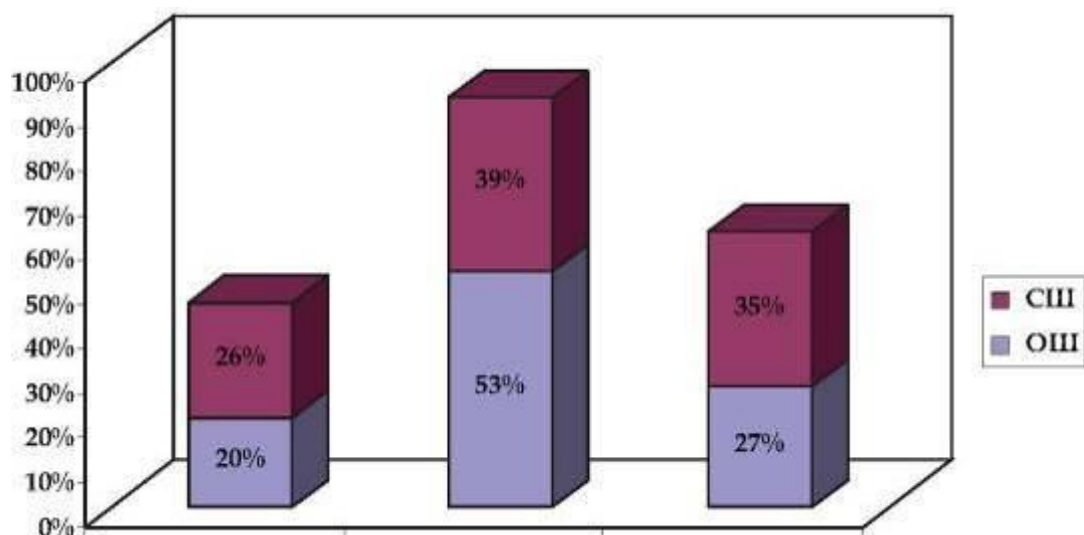
80% sikljovne ano fundone, a 74% siljovne ano maškarutne skole phende kaj na djanena jase kaj na sine maltretiribe sikavnengo prekal sikljovnengo ano skole.

PEDOZORALIPE SIKAVNENGO PEDO SIKLJOVNENGO

Grafikoni 5

PEDOZORALIPE SIKAVNENGO PEDO SIKLJOVNENGO

Grafikoni 6.

2. Napja prevenciake vaš pedozoralipe ano skole thaj leipe kotor sikljovnenngo ano akala napja

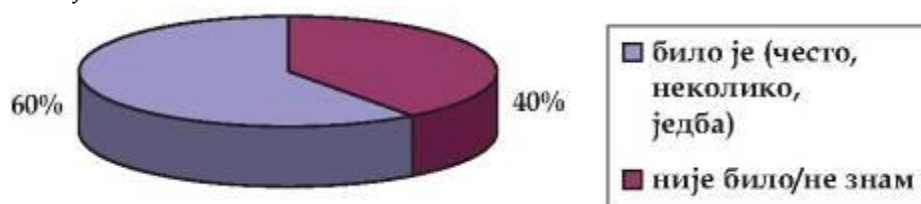
Deipa sama aktivipaske savo dji akana, ano reso prevencia pedozoralipasko ano skole, promovišingja thaj lela Ministribe edukaciako thaj scienciako, sar ini relativno harno periodi kotar anibe Ulavdo protokolesko vaš uluvipe čhavorenngo thaj sikljovnenngo kotar pedozoralipe, maltretiribe thaj bidevipebajo ano edukaciako-barjaripaski institucie (2007. berš) thaj khuvipe ano zoralipe Regulatorno lilesko vaš protokoli keribasko ano institucia vaš amboldipe pedo pedozoralipe, maltretiribe thaj bidevipe bajo (2010. berš), akale rodipa astardilo numa disave preventivno aktivipe pedo save skole ule obligatorno phendutne normenca.

Rodingjam sine mi sikljovne pendjarde kaj e skola organizuingja vakheribe, tribine, debate jase arakhla promotivno materiali pi tema pedozoralipe ano skole; resla mi treningo kotar

bipedozoralipaski komunikacia, strategie agorisipe problemeske thaj djandipaske vaš alternativno agorisipe konfliktjengo; thaj kobar sine sikljovne lele kotor ano akala skolake aktivipe.

Lelile gendja kaj 60% pučhlutne čhavore adikarena kaj ani olengi skola nane lelile jase na djanena kaj lelile bilo savi kotar phendutne napja vaš tiknaripe, cidipe thaj kikesta cidipe pedozoralipe, pedo save skole siolen obligacia phendutne normenca thaj protokolea (grafikoni 7).

NAPJA PREVENCIJAKE ANO SKOLE

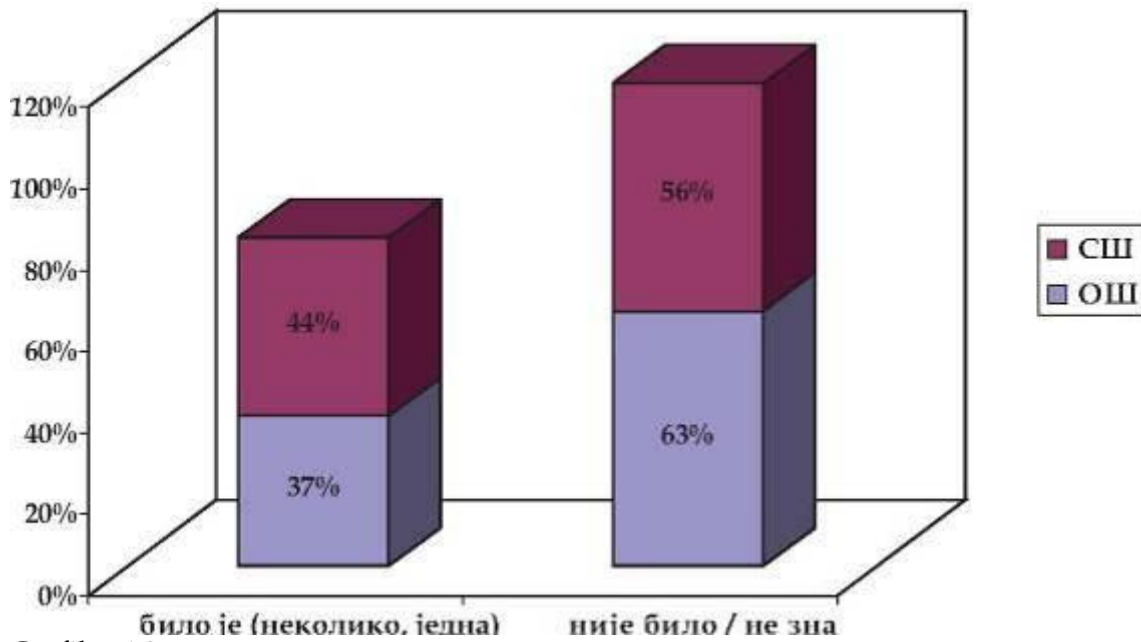

Grafikoni 7

Ano grafikoni 8 sikavdilo rezultati rodipasko kaj maškarutne skole sine po angažime ano cidipe, tiknaripe thaj cidipe kikesta pedozoralipe thaj kotor odova informišinde 44% pere sikavnen.

Ini kaj čhavore adikharena kaj maltretiripe po bufljardo ano fundone ze ano maškarutne skole, paradoksalno sito kaj fundone skole ano potikno napi ze maškarutne skole lele aktivipe ani prevencia pedozoralipasko (cidipe adjahar napjengo šaj sine ini te resol pobare bufljaripaske pedozoralipe maškar sikljovne ano fundone skole). Prekal 60% sikljovne ano fundone nane pendjarde kaj e skola leli daj kotar aktivipe ano reso tiknaripe thaj cidipe pedozoralipasko.

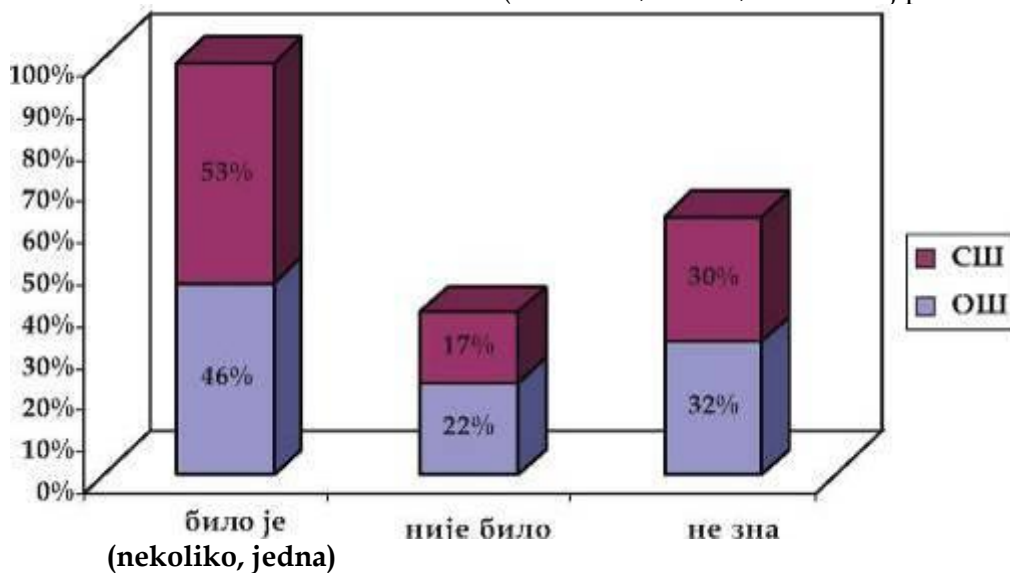
NAPJA PREVENCIJAKE ANO SKOLE

Grafikoni 8

Prekal haljovipe thaj note save dende anketirime sikljovne, maškarutne skole ano diso pobaro napi (53%) kotar fundone skole (46%) sine vaš te organizuinolpe thaj te gatarolpe vakheribe, tribine, debate thaj promotivno material pi tema pedozoralipe ano skole (grafikoni 9).

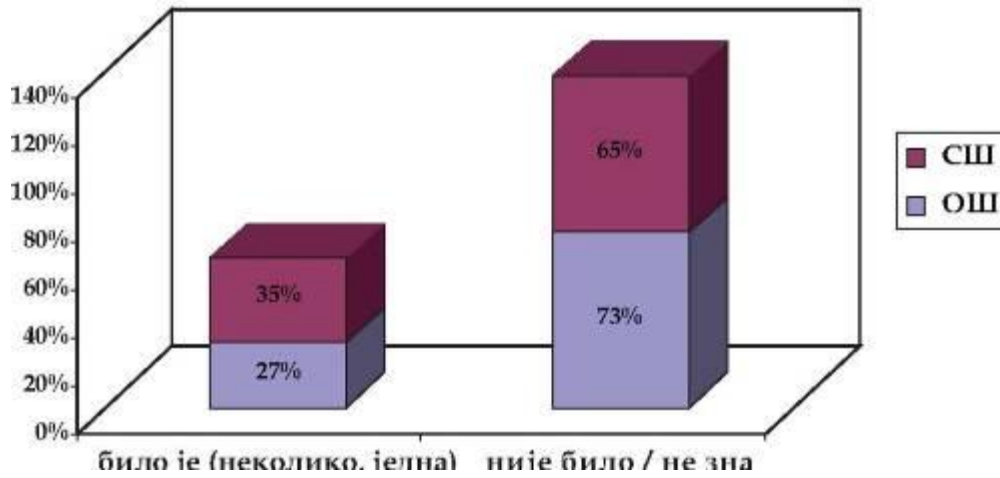
PREVENTIVNO AKTIVIPE ANI SKOLA (vakheribe, tribine, debate thaj promotivno materiali)

Grafikoni 9

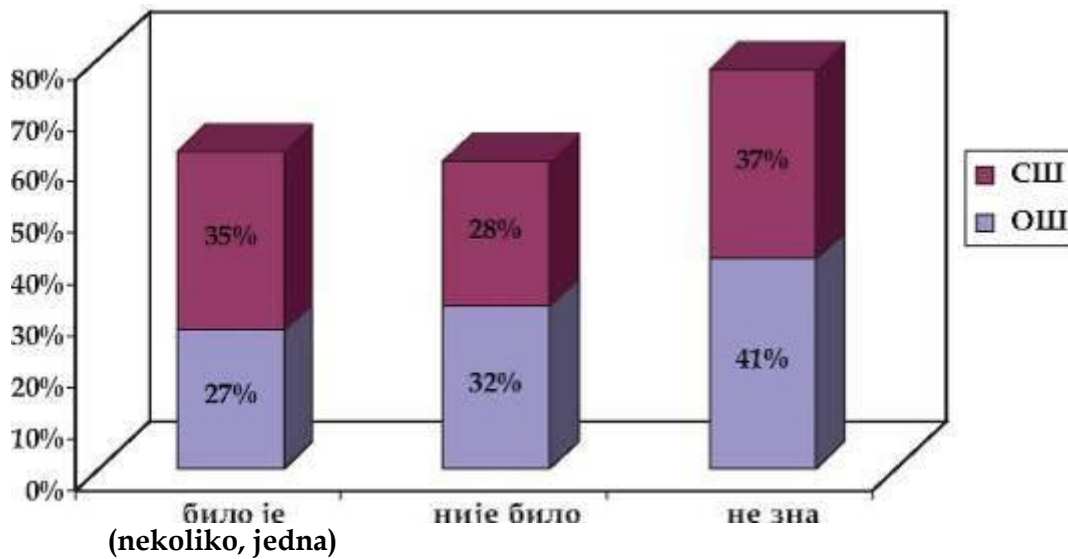
Pi amari dukh, skole ano semno pohari napja lele kompleksno, hema but poefikasno napja prevencia pedozoralipasko thaj barjaripe toleranciako, sar so sito siklovipe kotar socialno djanglipe thaj strategie agorisipe problemesko, te lenpe djandipe vaš bipedozoralipaski komunikacia thaj alternativno agorisipe konfliktesko. Rezultatja rodipaske sikavde kaj 65% sikljovne ano maškarutne skole na djanena kaj olenge skole arakhle edukacia kotar mediacia thaj bipedozoralipaske komunikacia (grafikoni 10). A prekal 70% sikljovne ano fundone na djanela jase adikharla kaj adjahar treningja na sine ano olenge skole. Paše 30% pučljutne čhavore sinolen djandipe kaj olenge skole arakhle adjahar treningja, a olen popale sine pobut maškar o sikljovne ano maškarutne (35%) ze maškar siljkovne ano funodno skole (27%) (grafikoni 11).

AKTIVIPE VAŠ ALTERNATIVNO AGORISIPE KONFLIKTJENGO THAJ BIPEDOZORALIPASKI KOMUNIKACIA

Grafikoni 10

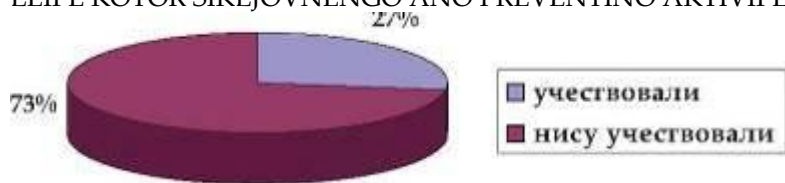
AKTIVPE VAŠ ALTERNATIVNO AGORISIPE KONFLIKTJENGO THAJ BIPEDOZORALIPASKI KOMUNIKACIA

Grafikon 11

Pana pobilače gendja siton kotar grafikoni 12 vaš gendo sikljovnenigo savenge ano skole sine pašutne rodipe preventivno napjengo, save sikavena kaj pohari kotar 30% čhavore sine ano šajipe ano olende te len kotor.

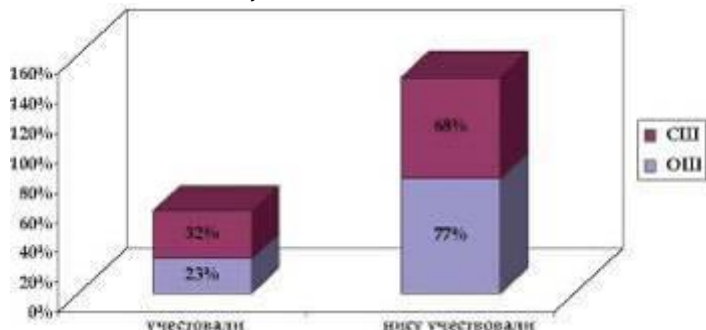
LEIPE KOTOR SIKLJOVNENGO ANO PREVENTINO AKTIVIPE

Grafikoni 12

Ini kaj pendjardo kaj preventivno napja sikavena pobaro efektivipe te sine kaj lenape ano poterno barjaripe, aktivipe vaš prevencia pedozoralipasko ano skole, prekal čhavorikano empiria, semnikano pobut lelape ano maškarutne (32%) ze ano fundone skole (23%) (grafikoni 13).

LEIPE KOTOR SIKLJOVNENGO ANO PREVENTIVNO AKTIVIPE

Grafikoni 13

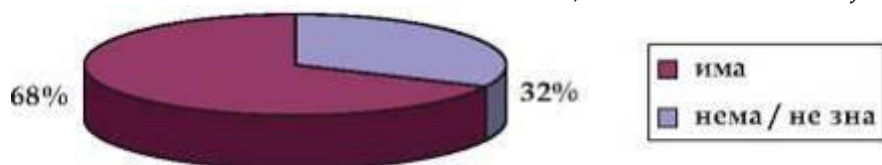
3. Timi vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo

Informišipe sikljovnego kotar formiripe Timesko

Rezultatja rodipaske sikavde kaj ano majtikno napi istemalkerdile norme vaš uluvipe čhavorengo kotar pedozoralipe ano skole ano kotar savo sito sar obligacie skolako vaš formiripe Timesko vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo. Maškar 70% sikljovne kotar fundone thaj maškarutne skole kotar teritoria centralno Srbiaki thaj AK Vojvodina phenela kaj skola nanola jase na djanela siola mi Timi vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo (grafikoni 14).

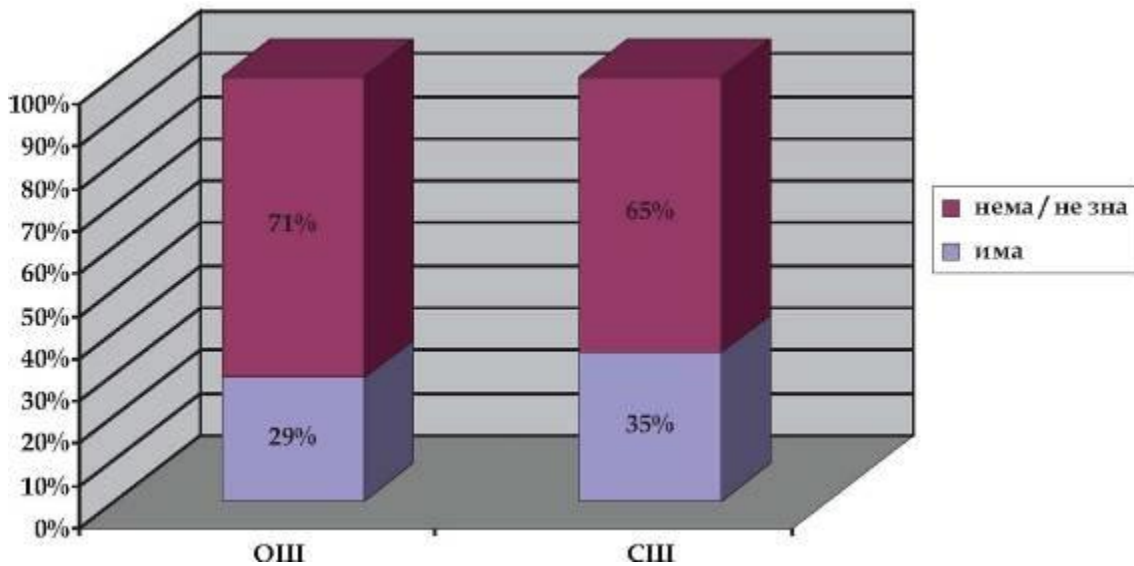
Sikljovne ano maškarutne siton ano diso pobaro napi (35%) ze sikljovne ano fundone (29%) pendjarde kaj olengi skola formiringja Timi (grafikoni 15).

TIMI VAŠ ULUVIPE KOTAR PEDOZORALIPE, MALTRETIRIPE THAJ BIDEVIPEBAJO

Grafikoni 14

TIMI VAŠ ULUVIPE KOTAR PEDOZORALIPE, MALTRETIRIPE THAJ BIDEVIPEBAJO

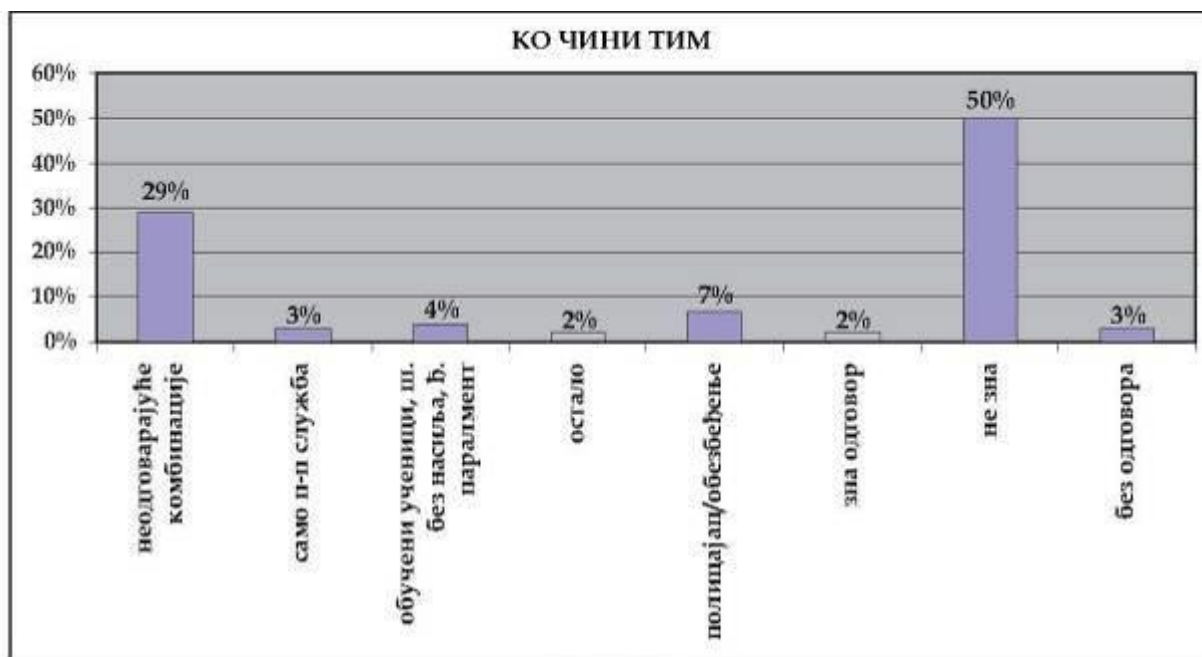

Grafikoni 15

Informišipe sikljovnego kotar odova ko siton djene Timeske vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo thaj sar šaj te roden ole

Lelutne gendja kotar odova djanena mi sikljovne ko siton djene Timeske thaj sar šaj olen te roden ani situacia pedozoralipaski, sikavela kaj ni odola čhavore save djanena kaj ani skola si Timi, savenda si numa 30%, nane lele pherdi thaj adekvatno informacia kotar Timi, savi e skola manglape olenge te dol, soske kvaš kotar sa o gendo čhavorengo save astarde rodipa na djanena ko siton djene Timeske, a numa 2% sikljovne djande amboldipe pedo akava pučipe (grafikoni 16).

Avena amboldipe (paše 30%) ano save Timi sito aver-aver bipherde jase bičičikane kombinacie bučarnengo; 7% sine amboldipe kaj Timi kerela policajci, jase skolako arakhibasko timi (korkorutno jase daj individua savo kerela buti ani skola). 4% sikljovne adikarena kaj Timi kerena numa sikljovne, ja kaj siton trenirime sikljovne (medijatorja), djene generaciako timesko jase sikljovnego parlamenti; dji 3% siton odola save phenena kaj Timi sito ekspertsko servisi, jase kaj sito psihologi thaj/jase pedagogi skolako.

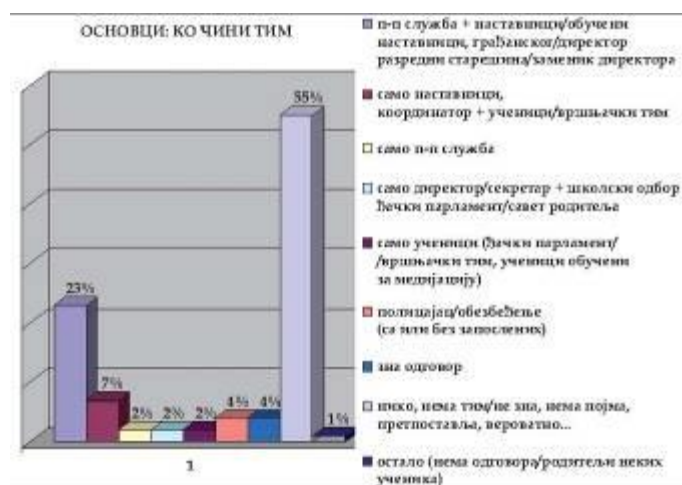

Графикон 16

Више од половине ученика основне школе (55%) на питање ко чини Тим одговарали су: нико; не знам, нема Тим, претпостављам..., вероватно... (графикон 17).

Numa, ini butipe aver amboldipe save lelife ano fundone skole, rangirime ano 7 grupe (grafikoni 17), sikavena biadekvatno kombinacie. Adjahar majbut var sine amboldipe (23%) kaj Timi kerela daj kotar adjukarde kombinacie bučarnengo, save sine pendjarde ano butberšengo keripe skolako ano situacie pedozoraliapsko poangle so andilo Protokoli thaj Regulatorno lil, sar so siton: ekspertsko psiho-pedagogiako servisi e sikavnea; trenirimo sikavno (sikavno dizutnipasko); psiho-pedagogiako servisi e klasake sikavnea; psihologi/pedagogi e direktorea/javerutno direktoresko. Palo odova avena amboldipe kaj Timi kerena numa sikavne/sikavno koordinatori jase daj kotar kombinacie sikavnesko e trenirime sikljovnenca (7%). Ano jekha-jekh gendo (2%) sine amboldipe kaj Timi kerela numa psihologi, jase pedagogi; numa direktori/sekretari; direktori/sekretari e skolake šerutnipa/sikljovnengo parlamentea jase e turvnutnipea daj/dadesko; numa sikljovne ini odova ano rami sikljovnengo parlamenti, generaciako timi, jase, sikljovne trenirime vaš medijacia. 4% sikljovne

ano fundone adikarena kaj Timi vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo kerena skolako policajci, jase arakhibasko servisi, korkorutno jase daj kotar bučarne sar so sito direktori jase psihologi/pedagogi skolako.

Графикони 17

Ini maškar sikljovne ano maškarutne skole majbaro gendo odolengo (45%) savo pedo pučipe ko kerela Timi amboldinena: khonik; na djanela, nane Timi, gndinava..., si šajipe... (grafikoni 18).

Aver amboldipe sikljovnengo ano maškarutne sikavela potikni disperzia (šaj te ulavenpe 5 grupe amboldipengo), hema but siton paše rndime. Majbaro procenti (29%) kerela amboldipe kaj Timi sito daj kotar poangle pendjarde kombinacie bučarnengo save reaguinena ano situacie pedozoralipaske, sar so siton: ekspertsko psiho-pedagogiako servisi e sikavnea, trenirimo sikavno (sikavno dizutnipasko); psiho-pedagogiako servisi e klasake sikavnea; psihologi, pedagogi thaj direktori/javerutno direktoresko. Sikljovne ano maškarutne skole ano diso pobaro procenti kotar sikljovne ano fundone (11%) adikarena kaj majsemno djeno Timesko vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo – skolako policajci, jase arakhibasko servisi, korkorutno jase daj kasa kotar bučarne sar so siton direktori jase psihologi/pedagogi skolako. Palo odova avena amboldipe (6%) kaj timi kerena numa sikljovne (sikljovnengo parlamenti, generaciako timi, jase, sikljovne trenirime vaš medijacija, jase kotar “skola bi pedozoralipasko”); numa psihologi, jase pedagogi (3%); a numa 1% olenda phende e direktore/sekretare, jase direktore/sekretare e skolake šerutnipa/sikljovnengo parlamentea jase e turvinutnipea daj/dadesko.

Grafikoni 18

Pedo fundo adjahar bari disperzia čhavorengo amboldipe, a vaš odova kaj sito buti kotar rndome skole paša struktura thaj organizacia¹⁷, šaj bidilemako te dolpe klidutnipe kaj skole nane ano adekvano čhane dende sikljovnenge pherdi informacia kotar odova ko kerela Timi. Uzo odova, implementacia akala obligaciako sine but aver-averipa thaj bihamoniako, jase, Timi ano skola formirisalo stihijsko, jase kotar situacia dji situacia thaj/jase sakova drom e aver djenenca. Ani sa savi situacia, pobut faktorja save šaj te resen konfuzia ko sikljovno, thaj vaš odoleske on kotar o djene Timeske ande klidutnipe jase dende amboldipe pedo fundo pere premise, save sinolen thaj bipherde gendja jase kotar poangli empiria.

Adjahar, ko sikljovne sar dikhola si konfuzia phando e formiripa disavo gendo neve sikljovnenge trupja, kotar olenge resja thaj truj keribasko bukjako thaj angažipasko: generaciako timi, sikljovnengo parlamenti, generaciake medijatorja, sikljovne kotar “Skola bipedozoralipasko”.

Numa 4% čhavore kotar sa pučhnutne skole djangja sar te rodol djenen kotar Timi (grafikoni 19), so šaj te adikharolpe sar but tikno gendo.

¹⁷ Rodipa astardilo numa jekh specialna skola thaj gendo anketirime sikljovnengo odola skolako (pohari kotar 10) but tikno kana dikhelape sa gendo pučhnutne sikljovnenge.

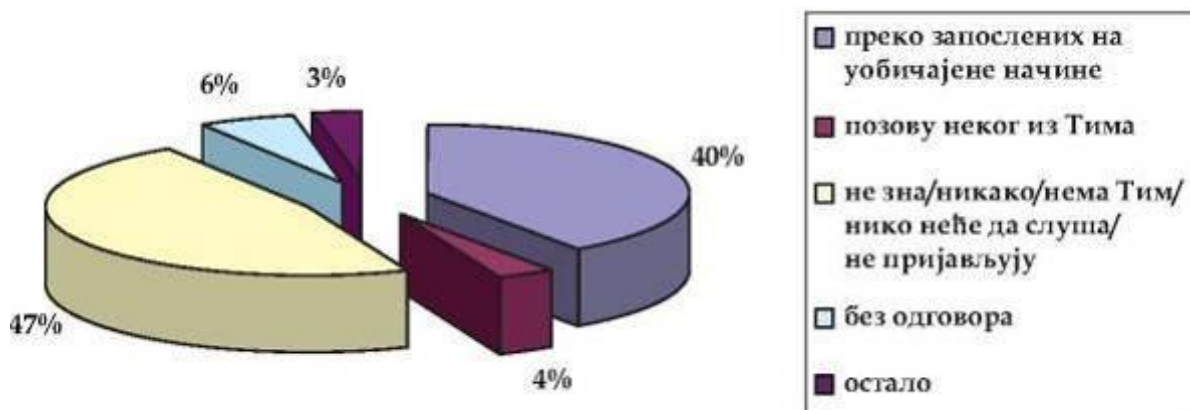
Poulavdipe kerela bajo gendo savo lelilo pedo pučipe sar čhavore, ani situacia pedozoralipaski, šaj te roden Timi vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo. Paše kvaš čhavore dende amboldipe sar: nisar; khonik na šunela; na dena registruipe; na djanela; jase skola nanola Timi.

- „Pa šaj mi? Na ini ani miri skola“
- „Šaj numa tana vakhara thaj te trpina khuvoipe thaj pedozoralipe ano psihikano thaj fizikano niveli“
- „Khonik našti thaj namangela te rodol e pedagoge“

Uzo odova paše kvaš čhavore sikavde pedo bičavipe kaj olenge ka delpe ažutipe thaj suporti, ano disave čhavorikane amboldipenge dikisalo ini biikljovipe kotar truj pedozoralipasko:

- Čhavoro, FS: „...but var birezultatesko, soske sikavne čhungarena alavenca e sikljovnen“.

SAR SIKLJOVNE ŠAJ TE RODNE TIMI VAŠ ULUVIPE KOTAR PEDOZORALIPE, MALTRETIRIPE THAJ BIDEVIPE BAJO

Grafikoni 19

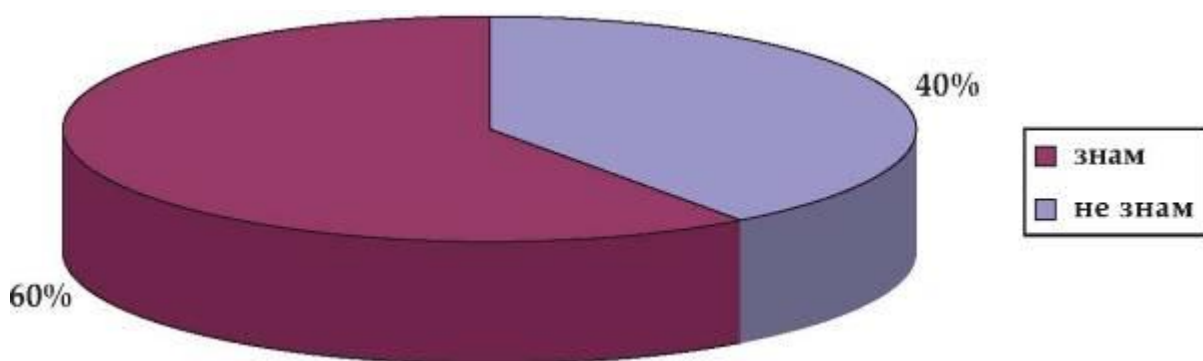
Ini čhavore save legarde anketa raportirinde kaj ano tereni arakhlile ini komentarjenca kotar sikhljovne ano save sikavelape pedo olengo bipačavipe thaj adjukaripe kaj khonik našti te pharuvolpe.

Djene Paneleske kedinde ini akala gendja: paše 90% skole nane ano thana vaš informišipe sikljovnengo ikalgja daj gendo phando e Timea, a 30% skole nanolen ni informativno tabla savi informišinela sikljovnen.

Phendutne rezultatja rodipaske bidilemako sikavena kaj skole nane pherde piri obligacia kaj informacia kotar odova so si Timi vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo thaj olenge djenenca te kerol pašutne sa čhavorengo/sikljovnge bi ulavipa thaj kaj anava djenenge ano Timi ovena ikalde ano dikhlutno than¹⁸.

Ano rami odolea manglape te dikhenpe ini lelutne gendja kaj 40% sikljovne ano fundone thaj maškarutne siolen djandipe kaj formiripe Timesko sitoj hramimi obligacia sa skolengo (grafikoni 18 thaj 19), thaj šaj te dolpe klidutnipe, ini kaj sinolen obligacia, skole na resle sar te informišinen sikljovnen kotar Timi, adjahar ni kotar hakaja sikljovnengo thaj obligacia skolako ano uluvipe čhavorengo kotar pedozoralipe.

FORMIRIPE TIMESKO VAŠ ULUVIPE KOTAR PEDOZORALIPE HRAMIMI OBLIGACIA SA SKOLENGI

Grafikoni 20

¹⁸ Ulavdo protokoli vaš uluvipe čhavorengo kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo ano edukaciako-barjaripaske institucie (2007.)

Grafikoni 21

Procedura skolaki ani situacia pedozoralipaski

Sikljovne lele instrukcia kaj pedo putardo pučhibe sar agorisinde situacia pedozoralipaski, amboldinena harna deskripcia lelutne napjengo thaj badjakjengo ani procedura skolaki (grafikoni 22). Phende kaj ano 40% situacie pedozoralipaske ano olenge skole kerdilo pedo purano, sakodivutnengo thaj pendjardo čhane, save sine lenape ini poangle so andilo phendutno Protokoli thaj Regulatorno lil ini sar ano dikhipе realizuime napjengo, adjahar ini kana dikholape ko odova legargja.

Paše 35% amboldipe sikavela pedo biadekvatno napja thaj/jase bikeripe procedure skolake ano situacie pedozoralipaske. Adjahar 8% sikljovne phende kaj ano situacie pedozoralipaske numa

istemalkerdile sankcie (amboldipe sikljovnego ano vundone skole: **ukor**, tiknaripe notako kotar **vladanje**, disciplinaki procedura, barjaripaske-disciplinake napja; frdipe kotar skola, ano savatone te šužarolpe skola thaj aver). 9% sikljovne ano pere amboldipe phende kaj alo dji eskalacia pedozoralipaski, jase, odola situacie agorisale maripa, košiba, thaj aver 7% anketirime pedo pučipe sar agorisinenape situacie pedozoralipaske ano skole amboldingja: nisar; na agorisinenape; nane Timi; sikljovne na rodona nikaste jase korkore maškar peste agorisinena; sikljovne na vakharena thaj trpinena; učarena e buti...

Sito baro bajo kaj pedo akava putardo pučipe numa 5% sikljovne phende kaj na sine situacie pedozoralipaske, so sito dramatikano potikno gendo kana dikholape pedo 15% sikljovne save pedo dende amboldipe alosarde amboldipe kaj nane maladisale e pedozoralipa ani skola. Akaja devipe nota kotar bufljaripe pedozoralipasko ano skole, statistikane sito povalidno kotar devipe nota save dende čhavore pedo angluno pučipe (prekal dende amboldipe), vaš pobut faktorja: alavi sito kotar popale dendutno (kontrolno) pučipe, savo sito putardo tipesko, a čhavore prekal oleste khuvde ani pohor analiza pedozoralipaski ani skola, leiba ini kotar piri empiria thaj kotar akharibe leparnipasko pedo konkretikane situacie ano save lele kotor jase talo savi presia sineton.

Grafikon 22

Šaj te penolpe sar kurioziteti kaj ano numa 1% situacije čhavorenge sine pendjardo kaj kergja buti Timi vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretipe thaj bidevipebajo.

Ano 40% situacije pedozoralipaske ano skole agorisalilo pedo pendjardo thaj sakodivutno čhane - vakheriba, savo angja dji ko tehnipe jase sankcia. Vakheribe legardilo ano aver-aver kombinacie: ekspertsko psiho-pedagogiako servisi e klasake sikavnea/direktorea jase ano odova leloj kotor direktori e klasake sikavnea (odolea kaj sine mi daj/dat odote jase na). Sa 9% amboldipe kaj ano odova

lele kotor: numa psihologi-pedagogi (5%) jase klasako sikavno (2%), jase, kaj klidutne rola sinole skolako policajci/arakhibasko servisi, korkorutno jase daj kotar e bućarne (2%).

Čhavore dikhena kaj procedure save skola lela ani situacie pedozoralipaski – purandile, šukar djando thaj pendjardo čhane, kaj o napja but var biadekvatno jase fokusirime pedo minimiziripe thaj učharipe pedozoralipasko, a but var kerelape kaj skola na lela nisavo aktivipe, so si vaš konsekvencia te popale kerelpe pedozoralipe dji olesko eskaliripe. Akala rezultatja rodipaske, sar ini gendja so iklona bisebepesko baro gendo aver-aver djene ano agorisipe situaciengo, dela pedo klidutnipe kaj skole pere intervencie ano situacie pedozoralipaske kerena biorganizuimo, kotar situacia dji situacia thaj ka nane šukar planirimo thaj organizuimi procedura, leiba kotar deipe nota vaš riziko dji planiripe thaj anibe pratsav kotar napja intervenciake thaj suporti savo ka lelpe, sar ini kaj pherdo aćhola bidikhlaripe trin nivelja intervenciake save siton phande kotar intenziteti, frekvencia thaj konsekvence pedozoralipaske, maltretiribe thaj bidevipebajo, pedo čhane savo anglodikhlarela Protokoli thaj Regulatorno lil.

PRIORITETNO PROBLEMJA ANI PREVENCIA THAJ ULUVIPE ČHAVORENGO KOTAR PEDOZORALLIPE, MALTRETIRIPE THAJ BIDEVIPEBAJO ANO SKOLE

Pedo fundo rezultatjengo e realizuimo rodipasko kotar procedure fundone thaj maškarutne skolengo ani Republika Srbia ani prevencia thaj uluvipe čhavorengo kotar pedozoralipe thaj gendja dji save Uluvutno dizutnengo alo prekal procedure kontrola kanunipasko thaj čačipasko bukjako orgajnengo, instituciengo thaj organizaciengo, dikhlardile akala prioritetno problemja thaj zumavipe:

I

Stepeni pedozoralipasko ano skole ačhilo bipharuvimo kana dikhenape poangle kerdime rodipe, thaj ini uzo odova so andile strategiake dokumentja e resoa te cidelpe thaj te kerolpe prevencia pedozoralipaski pedo thaj maškar čhavore thaj so kanunja save si thaj pedo fundo olengo andile talo kanuneske norme adikharena šuže thaj obligaciake regule save hraminena obligacia kaj institucie edukaciake thaj barjaripaske thaj kompetentno raštrake orgajna siolen ani prevencia thaj uluvipe čhavorengo thaj sikljovnengo kotar pedozoralipe ano edukaciake-barjaripaske institucie.

II

Skole na pendjarena bifizikake forme pedozoralipaske jase, ini kana olen dikhena, na dena adekvatno semnipe, so vaš konsekvence si ačhavipe adekvatno procedura skolaki ano odoja situacia. Verbalno pedzoralipe, pa ini disave forme fizikako pedozoralipaske (phagipe mangin čhavoreshko, trumipe, khuvipe) akarenape sar “koškanje”, “čhavorengo khelipe”, “hajgara” thaj vaš odoleske na lenape nisavo aktivipe savo sito fokusiromo vaš ta ačhavol pedozoralipe thaj te delpe uluvipe viktimeske. Odote kote verbalno pedozoralipe thaj aver forme bifizikako pedozoralipe ini pendjarenape, napja save lenape fuljena numa pedo vakheribe e djenea so kerela bilačhipe thaj bičhalipe viktimesko kaj adjahar atakja “ignorišinel”, a pedo djeno so kerela bilačhipe “na dela pačiv”.

Skole siton gatisarime te keren buti ani situacia fizikako pedozoralipe bare manušengo, jase bučarnengo prekal čhavore, a ani potikno napi kana kerelape buti kotar generaciako fizikako pedozoralipe.

III

Skole majbut var na dena nota kotar niveli pedozoralipasko, a odote kote kerelape nane te planirinenpe napja thaj te anolpe Operativno plani uluvipasko, savo sito obligatorno ano pedozoralipe dujto thaj trito nivelesko.

IV

Skole cidena pesta kompetencia thaj godaripe vaš pedozoralipe ano savo lena kotor olake sikljovne, te sine kaj ov kerdilo avri skolako than (pa ini kana kerdilo ano olako direktno pašipe), bi dikhpa so kiki pedozoralipaski interakcia ano relacie thaj role sikljovnengo lačhardile, jase astardile ani skola.

V

Napja intervenciake save skole lena ani situacia generaciako pedozoralipe ano majbaro gendo siton bisistemeske, biplaneske thaj biorganizuime, lenape situaciata ki situacia, a nakerelape monitoriong olesko efikasipasko. Skole majbut var ignorišinena anglune forme pedozoralipaske thaj reaguinena kana pedozoralipe eskalirinela ano daj kotar poseriozno forma.

VI

Majbut var angažipe skolako ani situacia pedozoralipaski agorisinelape legaripa eventualno represivno procedurengo prekal sikljovnengo savo sikavgja poro zoralipe. Skole na lena napja suporti sikljovneske so sito viktimi, ni ano odova reso kerena šajipe te resen maškaripe e daj/dadea, organea dikhlaripasko jase sastipaska institucia.

VII

Ano butipe situacie skola na istemalkerela Ulavdo protokoli vaš uluvipe čhavorengo thaj sikljovnengo kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo ano edukaciako – barjaripaske institucie thaj Regulatorno lil kotar protokoli procedurengo ano institucie vaš amblodipe pedo pedozoralipe, maltretiribe thaj bidevipebajo jase odova kerena pedo biadekvatno čhane thaj ano nakobor manglape gendo. Timja vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo nane formirime jase olengi struktura bičačikani, a akvitivpe Timesko nane ano rami e Regulatorno lilea thaj Protokolea. But var sitoj situacia kaj ano agorisipe pedozoralipasko Timi na lela kotor.

VIII

Institucie edukaciake thaj barjaripaske thaj olenge timja vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo na legarena evidencia kotar situacie pedozoralipaske thaj lelutne preventivno thaj interventno napjengo.

IX

Vaš baripe, intenziteti thaj forma pedozoralipasko save si ano skole, skole nalena kobor manglape preventino napja, majangle e resoa kaj e sikljovnenge, daj/dadenge thaj bučarnenge bičhalena šuži informacia kotar “nulta tolerancia” pedo pedozoralipe thaj te informišinenpe kotar aktivipe save skola lela jase ka lol ani situacia pedozoralipaski.

Gendo sikljovnengo savenge sine pašutni edukacia kotar medijacia thaj bipedozoralipaski komunikacia but sito tikno, palem so gendo adjahar čhavorengo tiknjarola so o čhavore siton poterne.

X

Poulavdipe dikholape konfuzia ani procedura skolaki ano situacie kana o čhavore ano jekh vakhti ani rola djenesko so kerela zoralipe thaj viktimeski. Ano odola situacie, pedozoralipe pedo adjahar sikljovnesko majbut var siole sebepi pedo olesko poangle pedozoralipe, a skola cidelape jase mukhela kaj ani sakoja pedozoralipaski interakcia pašola ano sistematikano čhane, savea zumavinelape te kerolpe, te barjarolpe thaj te adikharolpe “virano truj” pedozoralipasko.

XI

Skole na pendjarena kaj čhavore e hendikepea ano barjaripe, poulavdipe e pharipa ano poro keripe (sar so sito pomisal ADHD sindrom), but var ano učo riziko te oven ini viktimja pedozoralipaske ini odola so kerena zoralipe. Pedozoralipe savo kerelape pedo olende siole sebepi odolea so viktimi “zumavinela”, a pedozoralipe save odola čhavore kerena siole sebepi ano odova so siolen pharipe ano barjaripe. Ano solduj situacie, skole na lena adekvatno napja, dji pedo odova na truminelolen daj alarmanтно keripe.

XII

Ini ano situacie phare forme pedozoralipaske, skole ano majbaro gendo situaciengo na inicirina maŝkaripe e aver orgajnenca thaj institucienca (centari vaŝ socialno buti, policia, sastipaski institucia). Akala orgajna lena kotor kana informacia kotar pedozoralipe lena kotar aver hanig, jase, kana skolako pedozoralipe ĉordilo ini avri skolata thaj bajrilo ano keripe kanunea so hramimo sar sankcioniŝimo.

XIII

Skole na dikhlarena paŝloibe sikljovnesko savo sine pedozoralo, ni sebebjenca konkretikano generaciako pedozoralipasko. Incidentja majbut agorisinenape devipa sankcie, ŝajipa e ĉhavore te legaren ani aver skola jase cidipa ĉhavore kotar maŝkarutni skola, a nane nisavo suporti e sikljovneske savo sikavgja poro zoralipe. Skole na dena te len kotor orgajna dikhlaripaske, daj drom ini kana korkori skola dikhela kaj palo ĉhavoresko pedozoralipe arakhenape faktja save rodona te lol kotor sistemi familiakojuridikako thaj socialno uluvipe.

XIV

Nane harmonizimi praksa inspekciake orgajnengo kana kerelape monitoring ano situacie skolako pedozoralipe: ano disave situacie kontroliŝinelape istemalkeripe Regulatorno lilesko vaŝ protokoli procedurenge ano institucie vaŝ amboldipe pedo pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo thaj Ulavdo protokoli vaŝ uluvipe ĉhavorenge thaj sikljovnenge kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo ano edukaciako - barjaripaske institucie, dji ano aver situacie orgajna save kerena inspekciaki kontrola cidenape ini para kompetenciata ani kontrola istemalkeripe Regulatorno lilesko thaj Protokolesko.

PROPOZALJA

Leiba kotar gendja vaš bufljaripe pedozoralipasko ano skole thaj mukhlipe bukjako ano istemalkeripe normengo thaj leipe napjengo vaš prevencia, cidipe thaj stopiripe pedozoralipasko ano skole, propozalja Uluvutno dizutnengosko organizuime siton prekal klidutne teme thaj legardutne godaripaske vaš olengo agorisipe.

I

Magnlape Parlamenti Republika Srbiako te čhivol ano divutno rndo dikhlaripe bahamesko vaš Kanuni hakaja čhavroske, savo ka dol Uluvutno dizutnengo ano rami pere kanunipaske kompetencienca thaj savo čhivela jekhutne standardja ani umal hakaja čhavoreske, ano odova ini prevencia thaj uluvipe čhavorengo kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo, poulavdipe čhavorengo kotar ulavdo hačarime grupe.

II

Manglape institucie edukaciake thaj barjaripaske, orgajna direkciake kompetentno vaš keribe kontrola pedo buti akale instituciengo thaj Ministribe edukaciako thaj skienaciako, ani piri buti ani prevencia thaj uluvipe čhavorengo kotar pedozoralipe djana kotar:

- fakti kaj skolako pedozoralipe sito sakova pedozoralipe savo kerdilo ano than savo pherela skolake jase ano rami skolake aktivipaske, hema ini sakova pedozoralipe savenge sebebja siton ano relacie thaj role djenenge ano pedozoralipaski interakcia, a save lačhardile, jase astardile ano skolako maškaripe;
- definicia pedozoralipaski, maltretiripaski thaj bidevipebajo thaj olenge fenomenenge forme adikharde ano Regulatorno lil kotar protokoli procedurenge ano institucia ano amboldipe pedo pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo thaj Ulavdo protokoli vaš uluvipe čhavorengo thaj sikljovnengo kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo ano edukaciako - barjaripaske institucie.

III

Manglape institucie edukaciake thaj barjaripaske principiarno thaj ano pherdo gendo istemalkerela Kanuni vaš fundo sistemsko edukaciako thaj barjaripasko, Regulatorno lil vaš protokoli procedurengo ano institucie ano amboldipe pedo pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo thaj Ulavdo protokoli vaš uluvipe čhavorengo thaj sikljovnego kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo ano edukaciako – barjaripaske institucie, a poulavdipe:

- te pendjaren sikljovnen e sikljovnenge hakajenca thaj skolenge obligacie ano uluvipe kotar pedozoralipe;
- te kerenpe beršeske programja uluvipaske save ka adikharen sa elementja save hramime Regulatorno lilea kotar protokoli procedurengo ano institucie ano amboldipe pedo pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo;
- te formirinen Timi vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo ani struktura savo si hramimo ano Regulatorno lil kotar protokoli procedurengo ano institucie ano amboldipe pedo pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo savo sito adekvatno bukjake thaj resosko vaš savo Timi formirinelape;
- te legaren preventivno, interventno thaj napja suporteske pedo čhane thaj pedo badžakja save siton hramime ano Regulatorno lil kotar protokoli procedurengo ano institucie ano amboldipe pedo pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo thaj Ulavdo protokolea vaš uluvipe čhavorengo thaj sikljovnego kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo ano edukaciako – barjaripaske institucie;
- te legaren evidencia kotar situacia pedozoralipaske, te keren monitoring thaj te evidentirinen lelutne thaj efikasipe lelutne napjengo, analizirinena situacia thaj dena raportja ano rami e Regulatorno lilea kotar protokoli procedurengo ani institucie ano amboldipe pedo pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo.

IV

Manglape institucie edukaciake thaj barjaripaske te keren Regulatorno lil kotar protokoli procedurengo ani institucie ano amboldipe pedo pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo thaj Ulavdo protokoli vaš uluvipe čhavorengo thaj sikljovnego kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo ano edukaciako – barjaripaski institucia savakhat putarde e sikljovnenge, bučarnenge thaj daj/dadenge/dikhavutnenge.

V

Manglape institucie edukaciake te gatisarinen informišipe savo sito vaš sikljovnenge, bućarnenge thaj daj/dadnege kotar odova kaj si Timi vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo, kotar oleski struktura, mandati thaj aktivipe thaj čhane pedo savo šaj pedozoralipe te registruinolpe thaj kotar pedozoralipe te rodolpe uluvipe. Institucie edukaciake thaj barjaripaskete sikaven akala informacie ano sa pere publikake table, panoja, internet rigutne thaj ano aver čhane savea reselape kaj akaja informacia ovela pašutni sarenenge bi nisavo uluvipe.

VI

Mangalpe Ministribe edukaciako thaj skieneciako, korkorutno thaj prekal sistemi edukaciake inspektorjengo te legarol periodikani kontrola siton mi institucie edukaciake thaj barjaripaski ano piri buti principijelno ini ano pherdo gendo istemalkerela Regulatorno lil kotar protokoli procedurengo ani institucie ano amboldipe pedo pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo thaj Ulavdo protokoli vaš uluvipe čhavorengo thaj sikljovnenge kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo ano edukaciako – barjaripaski institucia, a poulavdipe:

- sito mi Regulatorno lil kotar protokoli procedurengo ani institucie ano amboldipe pedo pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo thaj Ulavdo protokoli vaš uluvipe čhavorengo thaj sikljovnenge kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo ano edukaciako – barjaripaski institucia sarenenge pašutno;
- kergja mi institucia sarenenge pašutno informacia kotar odova kaj si Timi vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo, ko siton djene Timeske thaj pedo save čhane sikljovno šaj te uluvinolpe kotar pedozoralipe;
- angja mi institucia Programi uluvipasko thaj sito mi olesko teksti ano rami e Regulatorno lilea kotar protokoli procedurengo ani institucie ano amboldipe pedo pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo;
- legargja mi institucia preventivno aktivipe ano rami e Regulatorno lilea kotar protokoli procedurengo ani institucie ano amboldipe pedo pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo.

VII

Manglape Ministribe edukaciako thaj skieneciako, ano maškaripe e aver orgajnenca, organizaciencia, instituciencia thaj juridikane personenca, te resol sa sikljovnenge rndomi edukacia kotar barjaripe toleranciako thaj bipedozoralipaski komunikacia, forme pedozoralipaske, maltretiribaske thaj bidevipebajoske thaj efikasno čhane te kerolpe opipe thaj te čhina volpe pedozoralipe thaj te gndisarolpe thaj periodikano te legarolpe participativno rodipe čhavorengo kotar pedozoralipe ano skole.

VIII

Manglape Ministribe edukaciako thaj skieneciako, ano maškaripe aver organenca, orgajnenca, organizaciencia, instituciencia thaj juridikane personenca, te organizuinol vaš sikavnenge thaj aver bučarnenge ano institucie edukaciake thaj barjaripaske ulavde periodikake edukacie kotar barjaripe toleranciako, bipedozoralipaski komunikacia, pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo, olenge fenomenenge forme htaj efikasno čhane prevenciake, cidipaske thaj stopiripaske pedozoralipe.

IX

Manglape institucie edukaciake thaj barjaripaske, ano leipe napja prevenciake thaj uluvipaske kotar pedozoralipe resena pherdo maškaripe e orgajnenca dikhlaripaske, policia, sastipaski instituciencia thaj juridikako krisipaske orgajnenca thaj aver orgajnenca, organizaciencia thaj instituciencia thaj ano avazi odolea, te oven iniciatorja konferenciake vaš akala situacie.

X

Manglape institucie edukaciake thaj barjaripaske kana legarena napja vaš uluvipe kotar pedozoralipe, lena korkore jase ano maškaripe e aver orgajnenca napja fokusirime pedo devipe dumo, rehabilitacia sikljovnenngo so siton viktimja thaj olesko/olaki reintegracia, sar ini rehabilitacia thaj reintegracia sikljovnesko so kergja zoralipe.

XI

Napja sankcionišipaske čhavoreske savo kerdoj pedozoralipe, a poulavdipe napi cidipe kotar skola, ka ovol napi "palune alosaripaske" thaj ka istemal kerolpe ano kanunipaski procedura dji kana preventivno, rehabilitaciake thaj aver napja suporteske, savi skola korkore jase ano

maškaripe e aver orgajnenca thaj institucienca lele, na dena efekti. Sankcionišipaske napja našti te oven alternativa preventivno napjenge thaj napjenge save dena suporti thaj rehabilitacia, ni te pherol mukhlpe bukjako instituciako kaj akala napja ano vakhti nane leli.

XII

Manglape ministri edukaciako thaj scienciako te anol talokanunesko akti savea po paše lačharelape kriterijumja vaš pendjaripe forme diskriminaciake kotar rig bućarnesko, sikljovnesko jase trito personesko ani institucia thaj talokanuneske aktja savea lačharelape popaše kišlutne kotar čhane pendjaripaske biverbalno forme maltretiribe čhavorengo thaj sikljovnengo kotar rig bućarnesko ano vakhti dikhlaripasko, bešipasko thaj rekreacia thaj aver forme barjaripasko - edukaciaki buti, pedo savo ole obliguina Kanuni vaš fundo sistemsko edukaciako thaj barjaripasko.

A N E K S I

KANUNIPASKORAMI VAŠ ULUVIPE ČHAVORENGO KOTAR PEDOZORALIPE, MALTRETIRIPE THAJ BIDEVIPEBAJO ANO SKOLE

Leiba thaj ratifikuiba but maškarmutne dokumentja Republika Srbia lela obligacia te kerol sa astardutno nacionlano kanunipasko rami vaš uluvipe čhavorengo kotar maltretiribe, bidevipebajo thaj bilačo istemalkecipe.

Kotar relevantno maškarmutne thaj kherutne dokumentja ulava odola savenca arakhelape uluvipe čhavorengo kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo ani umal edukacia thaj barjaripe, jase ano edukaciako-barjaripaske institucie.

Rndo juridikake instrumentja dendilo pedo fundo olengo semnipe thaj generalipe. Palo odova so anenape talokanuneske aktja, kanunipasko rami vaš uluvipe čhavorengo thaj sikljovnengo kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo ka ovol trujalutno.

KONVENCIA KOTAR HAKAJA ČHAVORESKE¹⁹ E FAKULTATIVNO PROTOKOLJENCA²⁰

Kana siton ano puĉipe hakaja ĉhavoreske, majsemno maŝkarthemutno instrumenti sito Konvencia kotar hakaja ĉhavoreske, savi obliguina raŝtra djenutni kaj sakole ĉhavoreske – leiba ano dikhipe hakaja thaj obligacia ĉhavoreske dajako/dadesko²¹ - te resen odova stepeni uluvipasko thaj bajo savo musaj sito vaŝ olesko ŝukaripe thaj te len ano odova reso sa save manglape kanunipaske thaj administrativno napja. Bazirimi pedo ŝtar vastalutne principja – hakaj pedo djivdipe, egzistencia thaj barjaripe, bidiskriminacia, participacia thaj majŝukar interesja ĉhavoreske – Konvencia (maŝkar aver) obliguina raŝtre djenutne te len napja vaŝ “uluvipe ĉhavoresko kotar sa forme fizikano jase mentalno pedozoralipe, ĉhalavdipe jase bilaĉhoistemalkeribe, bidevipebajo, maltretiribe jase eksploatacia, ano odova ini seksualno bilaĉhoistemalkeripe”²².

Konvencia obliguina raŝtren kaj sakole ĉhavoreske resela eukacia savi sitoj orijentirimi pedo “barjaripe personaliteti ĉhavoresko, talenti, mentalno thaj fizikane djanglipe dji oleske majuĉhe ŝajipe; barjaripe paĉavipe hakajengo thaj fundone tromalipengo, sar ini paĉavipe principjengo save siton ani Deklaracia Khedutne naciengo...” thaj “gatisaripe ĉhavoresko vaŝ godaripasko djivdipe... ano drom haljovibasko, tehnipasko, toleranciako, jekh-jekhipe poljengo...”²³. Dejipa interpretacia djenenge Konvenciake save phande siton pedo resja edukaciake ano konteksti hakaja ĉhavoreske pedi edukacia (dj. 28. thaj 29. Konvenciako), Komiteti vaŝ hakaja ĉhavoreske ano Generalno komentari gn. 1 – Resja edukaciake²⁴ phenela kaj “edukacia djala but podur ze formalno skoluibe thaj astarela bufljardo spektri djivdipaske empirie thaj procesja sikljovipaske savo ĉhavorenges resela kaj, individualno thaj kolektivno, bajakarena piri persona, talenti thaj djandipe, thaj te djivdinen pherdo thaj ĉhalardipasko

¹⁹ Kanuni vaŝ ratifikacia Konvenciaki Khedutne naciengi kotar hakaja ĉhavoreske („Sl. list SFRJ - Meĉunarodni ugovori“, gn. 15/90 thaj „Sl. list SRJ - Meĉunarodni ugovori“, gn. 2/97)

²⁰ Kanuni vaŝ verifikacia Fakultativno protokolesko kotar bikinipe ĉhavorengo, ĉhavorikani prostitucia thaj ĉhavorikani pornografia, uzo Konvencia kotar hakaja ĉhavoreske („Sl. list SRJ - Meĉunarodni ugovori, gn. 7/2002) thaj Kanuni vaŝ verifikuipe Fakultativno protokolesko kotar leipe koto ĉhavorengo ano bandukane konfliktja uzo Konvencia kotar hakaja ĉhavoreske („Sl. list SRJ - Meĉunarodni ugovori“, gn. 7/2002)

²¹ jase dikhlardutno jase aver individue save siton juridikano godarutne vaŝ ĉhavoro

²² gn. 19. Konvencia vaŝ hakaja ĉhavoreske

²³ gn. 29. Konvencia vaŝ hakaja ĉhavoreske

²⁴ Generalno komentari gn. 1. Komiteti vaŝ hakaja ĉhavoreske angja thaj ikalgja 17. 04. 2001. berŝ. Paŝutno ano internet rigutni <http://tb.ohchr.org/default.aspx?Symbol=CRC/GC/2001/1>

djivdipe ano amalipe". Komiteti poulavdipe phenela kaj kvalitetno edukacia odova so inicirinela pačavipe manuškane hakajengo, ini odova na numa prekal sikljovipasko plani thaj programi, već ini prekal "edukaciake procesja, pedagogiake metode thaj maškaripe ano savo e edukacia kerelape"²⁵. Edukacia musaj te dolpe ano čhane save pačavinelape barikani čhavoresko, ano rami e štar vastalutne principjenca ani Konvencia, ini odova, maškar aver, semninelu ini kaj "edukacia musaj te resolpe ano čhane savea bajakarelape bipedozoralipe ani skola"²⁶. Reso edukaciako sito kaj sakova čhavo te astarol thaj te phagol "fundone djivdipaske djanglipe thaj kaj nijekh čhavoro na iklola kotar e skola a kaj nane gatisarimo te maladinolpe e zumavipenca savenca šaj te adjukharolpe kaj ka maladinolpe ano djivdipe. Fundone djanglipe nane numa hramipe thaj logaripe, već ini djivdipaske djanglipe sar so siton kvalifikacie... kaj konfliktja agorisinenape ano bipedozoralipaske čhane..."²⁷. Ano Generalno komentari gn. 13 – Hakaj čhavoresko tana ovol talo nisavi forma pedozoralipaske²⁸, Komiteti dengja juridikaki interpretacia djenoski 19. Konvenciako kotar hakaja čhavoreske, poulavdipe phendipa kaj obligacia raštraki te uluvinol čhavore kotar sa savi forma pedozoralipaski ano sa maškaripe, ano odova ini skola. Komiteti poulavdipe phengja kaj pedozoralipe pedo čhavore šaj te ikljol ano majaver-aver forme (na numa ani fizikani forma), sar ini kaj pedozoralipa ano gndipe djenutnengo Konvenciako vaš hakaja čhavoreske adikharelape ini pedozoralipe savo ano skole kerena aver čhavore jase po bare persone.

Komiteti vaš hakaja čhavoreske 06. 06. 2008. berš ano piri 48. bešipe lela Klidutne dikhlaripe palo drabaripe raportesko Republika Srbiako²⁹, ano save sikavgja bajo vaš "bufljaripe pedozoralipasko ano skole, majbut maškar o sikljovne"³⁰ thaj dengja propozalo Republika Srbiake te "lačharol adekvatno programja thaj aktivipe ano reso... prevencia bitoleranciaki, generaciako pedozoralipasko thaj diskriminacia ano skole thaj amalipe ano sasutnipe"³¹

²⁵ punkti 2. Generalno komentaresta gn. 1

²⁶ punkti 8. Generalno komentaresta gn. 1

²⁷ punkti 9. Generalno komentaresta gn. 1

²⁸ Generalno komentari gn. 13 Komiteti vaš hakaj čhavoreske angja thaj ikhalgja 18. 04. 2011. berš. Pašutno ano internet rigutni <http://tb.ohchr.org/default.aspx?Symbol=CRC/GC/2001/1>

²⁹ pašutno ano <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/crcs48.htm>

³⁰ punkti 60. Klidutne dikhlartnipe

³¹ punkti 61. Klidutne dikhlartnipe

NACIONALNO PLANI AKCIAKO VAŠ ČHAVORENGE

Pendjaripa kaj pašljoipe čhavorengo thaj ternengo ani Republika Srbia sito pharo jekhe rndo problemjenca, thaj pačavipa manglipasko kaj sa problemjenge te pašarolpe pedo sistematikano thaj organizuimo čhane, Thagarutni Republika Srbia angja 2004. berš Nacionalno plani akciako vaš čhavorengo³². Plani dengja kaj pedozoralipe pedo čhavore sar jekh kotar “prioritetno strategiako nacionalno problemi” thaj dengja konstatacia kaj ani Srbia nane djandipe kotar semnibe problemesko savenca čhavore arakhenape, institucionalno thaj sistematikano dikhlaripe problemesko thaj olseko agorisipe, nacionalno baza gendjengi kotar čhavore thaj poulavdipe generalno thaj sasutni politika raštraki kotar o čhavore. Aniba Nacionalno plani akciako vaš čhavore na sikavela numa pheripe obligaciako Republika Srbiako savi oj lela ratifikacia maškarmutne kontraktja - majangle Konvenciako kotar hakaja čhavoreshke - već ini pherdo pharuvipe raštrako politikako prekal terni generacia thaj inkluzia raštraki politika prekal čhavore ano generalno politika barjaripaski jekha phuvjaki.

Nacionalno plani akciako čhavorengo sito strategiako dokumenti Republika Srbiako, andilo vaš periodi kotar 2004. dji 2015. berš thaj sikavela “plani prioritetno napjengo, aktivipasko thaj programesko savo manglape te lelpe ano berša save avena ano reso keribe so polačhe kišlutnengo vaš djivdipe čhavorengo, olengo barjaripasko thaj inkluzia ano amalipe”.

NACIONALNO STRATEGIA VAŠ PREVENCIA THAJ ULUVIPE ČHAVORENGO KOTAR PEDOZORALIPE

Čhiviba prevencia thaj uluvipe čhavorengo kota pedozoralipe sar jekh kotar prioritetno resja politika Republika Srbiaki prekal čhavore, leiba ano dikhibe gendja kotar pedozoralipe pedo čhavore save sikavdile ani Studia Generalno sekretaresko Khedutne naciengo thaj nakhiba kotar principja save čhivde ani akaja Studia kaj nijekh pedozoralipe pedo čhavore nane ćaćardino thaj kaj sakova pedozoralipe pedo čhavore šaj te činolpe, Thagarutni 2008. berš lela Nacionalno strategija vaš prevencia thaj uluvipe čhavorengo kotar pedozoralipe³³.

³² <http://www.savetzapravadeteta.gov.rs/sr/documents>

³³ „Službeni glasnik RS“, gn. 122/2008

Strategia konstatuina kaj naŝti te denpe ĉaĉikane gendja kotar pedozoralipe save ĉhavore ani Republika Serbia trpinena, soske na egzistirinela jekhutno sistemi evidenciako thaj monitoringesko pedozoralipasko pedo ĉhavore. Aver-aver sistemja ano aver-aver ĉhane registruinena fenomenj pedozoralipasko, a olenge gendja - vaŝ aver-aver parametrja save istemalkerena - phare siton te kerenpe komparacia. Strategia zorakargja ini akala problemja ani prevencia thaj uluvipe ĉhavorengo kotar pedozoralipe:

- teluno niveli djandipasko maŝkar dizutne kotar egzistiripe pedozoralipasko;
- tolerancia pedo aver-aver forme pedozoralipaske;
- nakobor manglape, jase nane edukacia publikaki sar te arakholpe e pedozoralipa pedo ĉhavore;
- nanipe saastardutne strategie thaj sistematikane mehanizmja prevenciake thaj reaguibe pedo problemi pedozoralipe pedo ĉhavore;
- nakobor manglape barvalikano kanunipe ani akaja umal, sar ini mehanizmi vaŝ olengo realizuibe thaj monitoring;
- manglipe vaŝ ratifikacia relevantno instrumentjengo vaŝ uluvipe manuŝikane hakaja;
- manglipe vaŝ te bajakarenpe legardutne vaŝ hakaja ĉhavorengo ano aver-aver umalja;
- nakobor manglape barvali multisektorjengo sistemi vaŝ uluvipe ĉhavorengo kotar pedozoralipe;
- bibarvalo informaciako sistemi vaŝ kedipe gendjengo kotar pedozoralipe pedo ĉhavore;
- nanipe protokoljengo vaŝ dokumentaribe pedozoralipasko;
- bibarvalikani procedura raportiribaski;
- nakobor manglape rodipe kotar palenevisavolpe pedozoralipasko pedo ĉhavore thaj te dikhlarolpe riziko ĉhalavdipasko ĉhavorengo pedo pedozoralipe thaj maltretiripe.

Strategia sitoj vaŝ sa ĉhavorengo ano sa maŝkaripe thaj ĉhivela duj generalno strategiake resja:

- barjaripe arakhipe maŝkaripasko ano savo ka resolpe hakaj sakole ĉhavoresso te ovol uluvimo kotar sa forme pedozoralipaske, thaj
- laĉharipe nacionlano sistemi prevenciake thaj uluvipe ĉhavorengo kotar sa forme maltretiribaske, bidevipe bajo thaj eksploatacia.

Piri rola ano realizuibe baro gendo specifikane resja savi ĉhivgja Strategia, siole ini sistemi edukaciako. Strategia ole ĉhivela sar semno faktori ano:

- barjaripe toleranciako thaj samaĉholipe bipedozoralipaske forme komunikaciake;

- te čhivenpe materijalja kotar tolerancia thaj bipedozoralipaski komunikacia ano edukaciako-barjaripaske programja;
- te čhivnepe matrijalja kotar prevencia pedozoralipaski pedo čhavore ano sikljovipaske plajna thaj programja fundone thaj maškarutne skolengo;
- devipe suporti programjnege save lačharena sistemi prevenciako, intervenciako thaj devipe dumo ano situacie pedozoralipaske ano skolako maškaripe;
- keripe thaj realizuipe programjengo vaš čhinauvice thaj uluvipe kotar pedozoralipe čhavorengo ano sikljovnege khera thaj internatja;
- te organizuinenpe treningja kotar hakaja čhavoreske, vaš čhavorengo thaj e čhavorenca, sar ini treningja vaš zorakaripe čhavorengo vaš te pendjaren thaj te den registracia pedozoralipasko peda peste thaj peda pere jekheberšutnege;
- te dolpe suporti thaj zumavipe iniciativengo thaj aktivipasko čhavorengo ano organizuipe aktivjengo thaj manifestaciengo ano save promovišinelape tolerancia, maškar pesko pačavipe, maškaripe, godaripe thaj komunikaciake djanglape;
- te len kotar čhavore ano organizuipe kampanje, tribine, trujalutne astalja, ekspozite thaj aver edukativno keripe pi tema mareba opipe pedozoralipe, promocia toleranciaki, konstruktivno agorisipe konfliktesko thaj aver;
- treningno thaj inkluzia čhavorengo ano kreiribe thaj realizuipe programesko vaš prevencia thaj uluvipe kotar pedozoralipe ano edukaciako-barjaripaski institucia thaj ano lokalno khupatni, e ulavde akcentea pedo generaciako pedozoralipe;
- zoralipe rola sikljovnege parlamentesko ani prevencia thaj uluvipe čhavorengo kotar pedozoralipe;
- devipe suporti barjaripaske thaj funkciunišipaske generaciake timjenge vaš prevencia thaj uluvipe čhavorengo kotar pedozoralipe ano edukaciako-barjaripaski institucie;
- devipe dumo programjenge generaciake medijaciake ano edukaciako barjaripasko institucie;

Poulavdipe semne siton specifikane resja, ano savengo reslipe musaj te oven institucie edukaciake thaj barjaripaske:

- lačhardipe maškaripasko maškar relevantno sektorja;
- zoralipe kvalifikaciake ano sa sektorja vaš pendjaripe pedozoralipasko thaj pedozoralipaske situacie;
- barjaripe djandipasko ekspertjengo vaš prevencia thaj uluvipe čhavorengo kotar zoralipe ano sa sektorja;

- realizacia programi treningesko vaš istemalkeripe Generalno thaj ulavdo protokoli vaš uluvipe čhavorengo kotar maltretiribe thaj bidevipe bajo;
- organizuipe treningo vaš bipedozoralipaski komunikacia thaj konstruktivno agorisipe konfliktesko vaš bučarnenge ano sa sektorja;
- anglunisaripe kompetencie ekspertjengo thaj barjaripe programjengo vaš buti e djenenca so kerde pedozoralipe;

Čhivipe moduli kotar prevencia thaj uluvipe čhavorengo kotar pedozoralipe ano programja fakultetjengo pedo save skoluinenape ekspertja save kerena buti e čhavorenca thaj familienca sito specifikano reso Strategiako, savesko relsipe šaj majefikasno anela dji semno barjaripe gendo kompetentno ekspertjengo save kerena buti e čhavorenca, poulavdipe ani umal edukaciaki.

Rola sistemsko edukaciako sito but semno ano barjaripe thaj adikharipe jekhutno sistemi evidentiripasko thaj monitoringsko situaciengo pedozoralipaske, lačharipe kvaliteti gendjengo kotar forme thaj rezultatja pedozoralipaske pedo čhavore thaj devipe suporti rodipaske kotar pedozoralipe pedo čhavore, olinge sebebja thaj konsekvence, prevencia peozoralipski thaj uluvipe čhavoresso, so adjahar siton specifikane resja Strategiake.

Strategia poulavdipe phengja kaj "prevencia thaj uluvipe čhavorengo kotar pedozoralipe šaj suksesno te realizuinolpe numa ano partneripe sa sektorjengo amalipaske - raštrake institucie, maškarmutne thaj kherutne bithagarutne amalipe, orgajna loklano korkorodirekciake, skiceniake institucie thaj vastuša publikake informišipaske", a koordinativno funkcia ano odova procesi manglape te ovel Konsili vaš hakaja čhavoresso ani Thagarutni.

KANUNI KOTAR FUNDO SISTEMESKO VAŠ EDUKACIA THAJ BARJARIBE

11. septembrea 2009. berš ano zoralipe khuvnja Kanuni vaš fundo sistemsko vaš edukacia thaj barjaripe³⁴, savo angluno drom pohor thaj kompletno lačharel pučipe uluvipe čhavorengo thaj sikljovnengo kotar pedozoralipe, maltretiribe thaj bidevipebajo. Akava kanuni sito lungaripe aktivipasko savi Rebpublika Srbia lela aniba Nacionalno plani akciako vaš čhavorengo, Generalno protokoli vaš uluvipe čhavorengo kotar maltretiribe thaj bidevipebajo thaj Ulavdo protokoli vaš

³⁴ „Službeni glasnik RS“ gn. 72/09, 52/11

uluviše čhavorengo thaj sikljovnengo kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevišebajo ano edukaciako – barjaripaske institucie.

Djenutnenca save siton vaš uluviše kotar pedozoralipe ano institucie edukaciake thaj barjaripaske, Kanuni akala generalno regulamine thaj principja save čhivdile ano strategiake dokumentja, vazdingja pedo niveli e kanunipaske principja thaj norme imperativno karaktereske. Ano jekh vakhti, leiba akale kanunesko, Republika Srbia lela te kerol konkretikane aktivipe vaš te pherol obligacie savi leli ratifikacia Konvenciako vaš hakaja čhavoreske thaj obligacie procedurenge pedo propozalja Komitetesko vaš hakaja čhavoreske kotar 2008. berš.

Jekh kotar Generalno resja edukaciake thaj barjaripaske save siton definišime akale kanunea sito ini “edukacia thaj barjaripe ano demokratikano lačhardo thaj socialno godaripaski institucia ano savo dikhlarelape...maškaripe, tolerancia... thaj ano savi sigurimo sito pherdo pačaviše hakaja čhavoresko, sikljovnesko thaj bare manušensko”.³⁵ „Barjaripe kvalifikacie vaš komuniciripe, dijalogi, hačaripe solidaripasko, kvalitetno thaj efikasno maškaripe e averenca thaj kvalifikacie vaš timeski buti thaj barjaripe amalipasko” thaj “barjaripe thaj pačaviše raso, nacionalno, kulturno, čhibjaki, religiaki, poleski thaj generaciako jekhipe, tolerancia thaj te pačavinolpe aver-averipe “³⁶ kanunea siton definišime sar resja edukaciake. Reso edukaciake procesesko, maškar aver, ini sikljovne te oven kvalifikuime vaš godaripasko thaj efikasno te diriguinen pea thaj pere aktivipa thaj efikasno te komunicirinen³⁷. Akale djenutnenca Kanuni alo ano jekh avaziše e djenutnenca Konvenciake kotar hakaja čhavoreske save siton phande vaš hakaj čhavoresko pedi edukacia thaj resja edukaciake ano rami e interpretacia savo Komiteti vaš hakaja čhavoreske dengja ano Generalno komentarja gn. 1 – Resja edukaciake.

Institucie edukaciake thaj barjaripaske anena regule keribaske e resoa kaj ani institucia te resolpe maškar pesko pačaviše thaj haljoviše čhavorengo, sikljovnengo, bučarnengo thaj daja/dadengo³⁸. Duj stopiripe save čhivgja akava kanuni kotar but baro semnipe vaš uluviše hakaja čhavoreske: stopiripe diskriminaciako thaj stopiripe pedozoralipasko, maltretiripe thaj bidevišebajo³⁹. Ano institucie stopirimo sito sakova aktivipe savea “uškavenape, birespektuinenape,

³⁵ gn. 2. Kanuni vaš fundo sistemasko vaš edukacia thaj barjaripe

³⁶ gn. 4. Kanuni vaš fundo sistemasko vaš edukacia thaj barjaripe

³⁷ gn. 5. Kanuni vaš fundo sistemasko vaš edukacia thaj barjaripe

³⁸ gn. 43. Kanuni vaš fundo sistemasko vaš edukacia thaj barjaripe

³⁹ gn. 44. thaj 45. Kanuni vaš fundo sistemasko vaš edukacia thaj barjaripe

diskriminišenape jase ulavenape persone jase grupe personengo, pedo fundo: rasno, nacionalno, etnikano, čhibjako religiako jase polesko djendunipe, fizikake thaj psihikake karakteristike, hendikepi ano barjaripe thaj invaliditeti, sastipaski situacia, baripe, socialno thaj kulturno hanig, mangineski situacia, jase politikaki orijentacia“; stopirimo sito ini zumavipe jase bikeripe te kerenpe adjahar aktivipe. Definišiba diskriminacia, kanuni hraminela obligacia ministreski edukaciaki thaj skieneciaki kaj kupate e ministrea kompetentno vaš bukja manušikane hakaja anela talokanunesko akti savea ka lačharenpe kriterijumja vaš pendjaripe forme diskriminaciake kotar rig bućarnesko, sikljovnesko jase trito personako ani institucia.

Kanuni bufljardo lačharella alavja pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipe bajo, stopiriba “fizikako, psihikako thaj socialno pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipe bajo čhavoreng thaj sikljovnenge, fizikako sankcionišipe thaj čhungaripe personako, sar ini seksualno bilačo istemalkeripe čhavoreng thaj sikljovnenge jase bućarnengo”. Implementiriba ano teksti definicia pedozoralipaske save čhivde Generalno thaj Ulavdo protokoli vaš uluvipe čhavoreng kotar maltretiripe thaj bidevipe bajo, Kanuni definišinola kaj “talo pedozoralipe thaj maltretiripe talohaljovelape kaj sakoja forma jekh drom kerdo jase popale kerdo verbalno jase biverbalno keripe savo vaš konsekvencia siole čačikano jase potencialno uškavipe sastipasko, barjaripasko thaj barikanipasko personako čhavoresko thaj sikljovnesko jase bućarnesko”. Forme pedozoralipaske angluno drom lele ini piri kanunipaski definicia:

- „bidevipebajo thaj bibajosko keribe sito mukhlipe bukjako instituciako jase bućarnesko te resolle kišlipen vaš čačikano barjaripe čhavoresko thaj sikljovnesko“;
- fizikako pedozoralipe adikharelape sar “fizikako sankcionišipe čhavoreng thaj sikljovnenge kotar rig bućarnengo thaj aver bare personengo; sakova keribe savo šaj te anol dji ko čačikano jase potencialno trupesko čhalavdipe čhavoresko, sikljovnesko jase bućarnesko; pedzoralipasko keripe bućarnesko prekal čhavore, sikljovne jase prekal aver bućarnenge, sar ini sikljovnesko prekal aver sikljovne jase bućarne.”;
- psihikako pedozoralipe sito “keribe savo anela dji momentalno jase savakhtuno tangaripe psihikako thaj emocionalno sastipasko thaj barikane čhavoresko thaj sikljovnesko jase bućarnesko“;
- socialno pedozoralipe sito “cidipe čhavoresko thaj sikljovnesko kotar grupa generaciake sikljovne thaj kotar aver-aver forme socialno aktivipaske ani institucia“;

Sakoja forma pedozoralipaski sito stopirimo, bi dikhipa kerela mi odova bućarno ani institucia, sikljovno, daj/dat, dikhlardutno jase aver persona.

Ministri edukaciako thaj skieneciako talokanunipaske aktjenca hraminela protokoli keribasko instituciengo ano amboldipe pedo pedozoralipe, sar ini popaše kišlipen kotar čhane pendjaripaske biverbalno forme maltretiribe čhavorengo thaj sikljovnengo kotar rig bućarnengo ano vakhti samoćholipasko, bešipasko thaj rekreacia thaj aver forme barjaripasko-edukaciako bukjako.

Stopiripe diskriminaciako thaj stopiripe pedozoralipasko, maltretiripasko thaj bidevipebajo sikavela nevo juridikako fundo vaš te lenpe napja kotar rig orgajna skolake, thaj odova ano adjahar napi savi anglodikharelape vaš majphare forme pharikane čhalavdipe bukjako, jase phare čhalavdipe obligacia sikljovnesko. Persona savi sitoj ani obligacia te lol napja ano situacie procedurenge opipe stopiripe diskriminaciako, pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo sito – direktori instituciako⁴⁰.

Uluvipe kotar diskriminacia, pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo pana pobut zoraili djenutniba kanunesko savo paćavibe akale stopirbasko definišinelu ini sar specificano hakaj čhavoresko – hakaj pedo uluvipe kotar diskriminacia, pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo⁴¹; uzo akava hakaj, kanuni hraminela sar ulavdo hakaj čhavoresko thaj sikljovnesko ini “kvalitetno edukaciako-barjaripaski buti savo arakhela reslipe principjengo thaj resljengo edukaciako”; “ano vakhteski thaj pherdi informacia vaš pućipe kotar semnipe vaš olesko/olako skolupe”, informišipe čhavoresko thaj sikljovnesko kotar oleske/olake hakaja thaj obligacie, thaj “reslipe sa hakaja čhavoreske thaj sikljovneske, hakaj pedo uluvipe thaj pedo čačikano keripe skolako prekal sikljovne ini kana čhalavela obligacia zorakardi akale kanunea⁴². Ani situacia čhalavdipe akale hakajengo jase bimisalutno keripe sikavnesko jase bućarnesko, čhavoro jase sikljovno thaj(jase) olesko dat/daj/dikhlaro šaj te den registraciako lil ko direktori instituciako, ano roki kotar 15 dive kotar dive kana ulo odova keripe. Direktori manglape te dikhlarol akava registraciako lil thaj kotar odova anol pratsav ano roki kotar 15 dive kotar dive kana lela registraciako lil, uzo konsultacia e sikljovnea thaj oleske/olake daja/dadea thaj bućarnea⁴³.

⁴⁰ gn. 62. Kanuni vaš fundo sistemsko vaš edukacia thaj barjaripe

⁴¹ gn. 103. Kanuni vaš fundo sistemsko vaš edukacia thaj barjaripe

⁴² gn. 103. Kanuni vaš fundo sistemsko vaš edukacia thaj barjaripe

⁴³ gn. 103. Kanuni vaš fundo sistemsko vaš edukacia thaj barjaripe

Uluvipte kotar diskriminacia, pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipte bajo arakhelape na numa ano niveli instituciako vaš edukaciake, već ini ano niveli organi administraciako kompetentno vaš kontrola pedo realizuipede Kanunesko kotar fundo sistemsko edukaciako thaj barjaripasko. Sikljovno, jase daj/dat/dikhlarutno šaj te den ko Ministribe edukaciako thaj scienciako rodipasko lil vaš uluvipte hakaja sikljovnesko, kotar savo Ministribe manglape te anol decizia, te sine kaj institucie edukaciaki na cidela čhalavdipe pedo savo olake Ministribe phengja⁴⁴.

Čhalavdipe stopiribasko diskriminaciako thaj stopiribasko pedozoralipasko, maltretiribe thaj bidevipte bajo sikavela bimukhlipaski thaj sankcionišipaski buti, jase mukhlipede bukjako. Te sine opipe stopiripe diskriminaciako thaj stopiripe pedozoralipasko, maltretiripe thaj bidevipte bajo kerela sikljovno, ov perela talo barjaripasko – disciplinako godaripe, jase opipe oleske ka legarolpe barjarikano – disciplinaki procedura⁴⁵ ano samo šaj te delpe barjarikano – disciplinake napja **čhingar** direktoreski jase **čhingar** sikavipasko krisesko, dislokacia sikljovnesko kotar pondjto dji ofototo klasa ano dujto fundoni skola pedo fundo pratsav sikljovnipasko krisi, uzo devipe avazi daj/dadesko/dikhlardutnosko thaj skolako ano savo nakhela thaj vaš sikljovno maškarutna skolako – cidipe sikljovnosko kotar skola, jase skolako e kherea.⁴⁶ Akala napja, numa, našti te denpe te sine kaj e sikljovnea nane kerdilo sikljovipaski – barikanipaski buti, savo sito fokusirimo pedo pharuvipe keribasko e sikljovnesko (numa, sikljovipaski barikanipaski buti nane kišlipe vaš te dolpe barikano – disciplinaki napja, te sine kaj čhalavdipa stopiripe diskriminaciako thaj stopiripe pedozoralipasko, maltretiripe thaj bidevipte bajo alo dji seriozno tangaripe integriteti viktimesko)⁴⁷. Te sine čhalavdipe stopiribe diskriminaciko thaj stopiribe pedozoralipasko, maltretiripasko thaj bidevipte bajosko kerela bućarno ani institucia edukaciake, ov ano jekhto vakhti durakarelape kotar buti⁴⁸ dji agorisipe disciplinaki procedura; a te sine ano akaja procedura zorakarelape godaripe bućarnesko, oleske delape disciplinako napi ačhavipe bukjako thaj lelape licenca.

Stopiripe diskriminaciako thaj stopiripe pedozoralipasko, maltretiribasko thaj bidevipte bajosko sikavela specifikani juridikaki kategorija ano Kanuni vaš fundono sistemi vaš edukacia thaj barjaripe. Čhalavdipe akale stopiribaske Kanuni kergja jekha-jekh e majphare formenca phare čhalavipe bukjake, jase sikljovneske obligacie, thaj hraminela ini majphare sankcie prekal persona savo kerela opipe akale

⁴⁴ gn. 111. Kanuni vaš fundo sistemsko vaš edukacia thaj barjaripe

⁴⁵ gn. 114. Kanuni vaš fundo sistemsko vaš edukacia thaj barjaripe

⁴⁶ gn. 115. Kanuni vaš fundo sistemsko vaš edukacia thaj barjaripe

⁴⁷ gn. 115. Kanuni vaš fundo sistemsko vaš edukacia thaj barjaripe

⁴⁸ gn. 149. Kanuni vaš fundo sistemsko vaš edukacia thaj barjaripe

stopiribaske. Vaš ulavipe kotar phare čhalavdipe bukjake funkcienge, vaš save ano disciplinaki procedura bućarneske šaj te delpe aver-aver disciplinake napja, kana sito alavi kotar čhalavdipe stopiripe diskriminaciako, pedozoralipasko, maltretiripasko thaj bidevipebajosko, bućarneske (te sine kaj zorakarelape olesko godaripe) šaj te dolpe numa majphari disciplinaki sankcia - napi ačhavipe kotar e buti.

Kanuni dela juridikako fundo vaš formiripe ekspertsko trupo (timi) savo ka kerol buti kotar uluvipe čhavoresso kotar pedozoralipe: timi sito ekspertsko organi instituciako⁴⁹, savo direktori formirinela thaj dela drom oleska bukjake.⁵⁰

Monitoring pedo realizuipe akale kanunesko, ano odova ini e kontrola "keribe instituciako kana dikhelape realizuipe kanunesko, aver normengo ani umal edukacia thaj barjaripe thaj generalno aktjengo; realizuipe uluvpe hakaja čhavoresseske thaj sikljovneske, olenge daj/dadeske jase dikhlarutnenske thaj bućarnenge; realizuipe hakaja thaj obligacie bućarnenge, sikljovnenge thaj olenge daj/dadenge, jase dikhlarutnenge thaj arakhibe uluvipe čhavoresso thaj sikljovnesko thaj bućarnengo kotar diskriminacia, pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo thaj partiako organizuipe thaj aktivipe ani institucia" kerela Ministibe edukaciako thaj skienciako; akala dende bukja kerena inspekciake orgajna Autonomna kraina Vojvodinake thaj jekhutne lokalno korkoro direkciake (komune, dizja)⁵¹.

Edukciaki inspekcia siola mandati kaj palo kerdimo inspekciaki kontrola (rndomo, jase avrirndomo) hramibaskelilea dela direkcia te cidenpe dikhlarutne mukhlipe ani buti. Edukaciako inspektori šaj te anol agorisibasko lil sava instituciake dela napja (te sine institucia kaj na cidela mukhlipe ani buti ano rami e direkcia kotar hramibasko lil), a ani situacia čhalavdipe stopiripe diskriminaciako, pedozoralipasko, maltretiripasko thaj bidevipebajosko edukaciako inspektori siole mandati te dol registraciako lil ko kompetentno organi, pedo jekha-jekh čhane sar so kerela ani situacia dondo pedo kerdimo pharo došalipasko keripe, loko došalimaskokeripe, jase ekonomiaiko phagipe⁵².

Specifikani rola ano reslipe hakaja čhavoresseske pedo uluvipe kotar diskriminacia, pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo siole Ministribe edukaciako thaj skienciako, prekal instituti ekspertsko -

⁴⁹ gn. 66. Kanuni vaš fundo sistemesko vaš edukacia thaj barjaripe

⁵⁰ gn. 62. Kanuni vaš fundo sistemesko vaš edukacia thaj barjaripe

⁵¹ gn. 147. Kanuni vaš fundo sistemesko vaš edukacia thaj barjaripe

⁵² gn. 148. Kanuni vaš fundo sistemesko vaš edukacia thaj barjaripe

pedagogiako monitoring, savo legarela edukaciake konsilutno manuša ano skolake direkcije. On, maškar aver, "dikhlarena pačavipe generalno principjengo thaj reslipe resjengo edukaciake thaj barjaripaske", "turvinutninena thaj dena ekspertske ažutipe instituciengo ano arakhibe uluvipasko e čhavorengo, sikljovnenengo thaj bučarnengo kotar diskriminacia, pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo ani institucia" thaj "dena bahami instituciake, ministreske thaj kompetentno orgajnenge vaš te lenpe musajutne napja vaš cidipe biregulamine thaj minusja ano keripe edukaciako - barjaripasko, ekspertske, jase barjaripaski buti thaj vaš olengo anglunisaripe"⁵³. Bahamja thaj propozalja edukaciake konsilutne manušengo nanolen obligaciako karakteri, ni e natura olengi nane represivno; numa, propozalja edukaciake konsilutjengo ande palo ekspertske - pedagogiako monitoring fundo siton vaš keribe aver orgajnengo (Ministrije edukaciako thaj scienciako thaj edukaciaka inspekcijako), sar orgajnengo ano saveske kompetencia te den napja ano reso cidipe zorakarde mukhlape ani buti ani institucia.

REGULATORNO LIL KOTAR PROTOKOLI PROCEDURENGO ANO INSTITUCIE VAŠ AMBOLDIPE PEDO PEDOZORALIPE, MALTRETIRIPE THAJ BIDEVIPEBAJO

Djaipa kotar obligacie hramime ano dj. 44. Kanuni vaš fundo sistemsko vaš edukacia thaj barjaripe, ministri edukaciako thaj scienciako angja Regulatorno lil vaš protokoli procedurengo ano institucie vaš amboldipe pedo pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo,⁵⁴ e resoa vaš popaše thaj pohor te lačharolpe "materijali thaj čhane realizuipaske preventivno thaj interventno aktivipe, kišlipe thaj čhane te dikhlarolpe kobor si riziko, čhane uluvipaske kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo, monitoring efektjengo lelutne napjengo thaj aktivipasko". Regulatorno lilea pobufljarde

⁵³ gn. 151. Kanuni vaš fundo sistemsko vaš edukacia thaj barjaripe

⁵⁴ „Službeni glasnik RS“, gn. 30/2010

lačharenape djenutne Kanuneske save čhivde truj aktivipasko institucienge vaš edukacia thaj barjaripe ani prevencia thaj uluvipe čhavorengo thaj sikljovnego kotar pedozoralipe.

Regulatorno lil lela definicia pedozoralipasko thaj maltretiripasko savo zorakhargja Kanuni vaš fundo sistemsko edukaciako thaj barjaripasko⁵⁵, a palem ini definišinelave aver-aver forme pedozoralipaske:

- fizikako pedozoralipe sito “keripe savo šaj te anol dji čačikano jase potencialno truposko čhalavdipe čhavoresko, sikljovnesko jase bučarnesko; fizikako sankcionišipe čhavorengo thaj sikljovnego kotar rig bučarnengo thaj aver bare personengo”;
- psihikako pedozoralipe sito “keribe savo anela dji momentalno jase savakhtuno tangaripe psihikako thaj emocionalno sastipasko thaj barikanipe čhavoresko thaj sikljovnesko jase bučarnesko”;
- socialno pedozoralipe thaj maltretiripe sito “keripe savea cidelape čhavoro thaj sikljovno kotar grupa generaciaki sikljovne thaj kotar aver-aver forme socialno aktivipaske, ulavipa kotar aver, bilelape pedo fundo aver-averipe čhina vipe informaciengo izolupe kotar kupatni, čhina vipe čhalardipasko vaš socialno manglipe”;
- bilačo istemalkeripe čhavoresko thaj sikljovnesko sito “sa odova so individua, jase institucia kerela jase na kerela, so negativno sito, so kerela škodra, čhina jase tiknarela šajipe vaš arakhipasko thaj sastipasko barjaripe thaj anel ole ano bizoralikano pašljoipe prekal individua jase institucia (bilačoistemalkeripe ano sporti, ano politikake, religiake, komercialano thaj aver resja). Bilačo istemalkeripe talohaljovela ini prekal napjengo zumavipe, jase psihološko presia pedo čhavoro thaj sikljovno kotar rig daj/dadesko jase sikavnesko vaš te astaren pobare rezultatja, so šaj te ovel olen vaš konsekvencia tangaripe normalno psihofizikako thaj socialno barjaripe thaj majšukar interesi čhavoresko”;
- seksualno pedozoralipe thaj maltretiripe sito “keripe savea čhavoro thaj sikljovno seksualno zumavinelape, truminelape jase presia kerelape te lol kotor ano seksualno aktivipe savo na mangela, na haljovela jase vaš savo barjaripa naneto jase istemalkerelape vaš prostitucia, pornografia thaj aver forme seksualno eksploataciake”;
- eksploatacia sito “buti savi nane ano majšukar interesi čhavoresko thaj sikljovnesko, a ano mištipe sito aver personake, instituciake jase organizaciake. Akave aktivipe šaj te ovelole sar konsekvencia tangaripe fizikano jase mentalno sastipe, moralno, socialno thaj emocionalno

⁵⁵ “talo pedozoralipe thaj maltretiripe talohaljovelape kaj sakoja forma jekh drom kerdo jase popale kerdo verbalno jase biverbalno keripe savo vaš konsekvencia siole čačikano jase potencialno uškavipe sastipasko, barjaripasko thaj barikanipasko personako čhavoresko thaj sikljovnesko jase bučarnesko”

barjaripe čhavoreshko thaj sikljovnesko, olesko ekonomikano phanglipe, čhinvipe hakaj pedi edukacia thaj tromalipe alosaripasko”;

- elektronsko pedozoralipe thaj bilačhoistemalkeripe sito “bilačhoistemalkeripe informaciono tehnologiengo savo šajte ovelole vaš konsekvencia čhalavdipe aver personako thaj tangaripe barikanipasko thaj reselape bičhalipa mesažo elektronsko posta, SMS-ea, MMS-ea, prekal veb-sajti (*web site*), četoviba, khuviba ano forumja, socialno sistemja thaj aver”;
- bidevipebajo thaj bibajosko keripe sito “mukhlipe daj/dadesko, aver personako savo lela bajo kotar čhavoro thaj sikljovno, instituciako jase bučarnesko kaj ano rami vastuše save sile te resol kišlipen vaš čačikano barjaripe čhavoreshko thaj sikljovnesko ano sa umalja, a so šaj te aravol olesko sastipe thaj barjaripe. Bidevipe bajo ano institucia astarela: čhinvipe disave forme edukaciako-barjaripaski buti musajutne čhavoreshke thaj sikljovneske; bireaguibe pedo dondo kotar bidevipe bajo jase pedo bidevipebajo kotar rig daj/dadesko, mukhlipe ani buti ano keripe monitoring thaj uluvipe čhavoreshko thaj sikljovnesko kotar čhalavdipe, korkoročhalavdipe, istemalkeripe alkoholi, duvani, narkotikja jase psihoaktivne supstance, khuvipe ano destruktivno grupe thaj organizacie thaj aver”.

Regulatorno lil palem bufljarde lačharela aktivipe instituciako vaš edukacia ano reso prevencia thaj uluvipe kotar pedozoralipe. Čhivde regule fundome siton sar pedo djenutnipe kanuneske vaš fundo sistemsko vaš edukaciake thaj barjaripaske, adjahar ini pedo principja thaj regule save čhivde Generalno protokoli vaš uluvipe čhavorengo kotar maltretiribe thaj bidevipebajo thaj Ulavdo protokoli vaš uluvipe čhavorengo thaj siljovnenngo kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo ano edukaciako – barjaripaske institucie.

Skola siola majangle obligacia te legarol preventivno aktivipe, saveske siton akala resja:

- vazdipe niveli djanglipasko thaj hačaripasko čhavoreshko thaj sikljovnesko, dajako/dadesko thaj sa bučarnengo vaš pendjaripe pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo;
- samačholipe atmosfera maškaripaski thaj toleranciaki, pačavipaski thaj konstruktivno komunikaciaki ano savi na tolerišinelape pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo;
- anglunisaripe djandipasko, kvalifikaciengo thaj poziciengo save manglape vaš konstruktivno reaguibe pedo pedozoralipe; te arakholpe uluvipe čhavoreshke thaj sikljovneske, dajake/dadeske thaj sa bučarnenge kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo;

Preventivno aktivipe astarena ini:

- planiripe (keripe Programi uluvipasko)

- adekvatno legaripe barjaripaski buti e čhavorenca thaj sikljovnenca
- informišipe sa bućarnen, čhavoren, sikljovnen thaj daj/dade kotar olenge hakaja, obligacie thaj godaripe, hramime kanunea, Regulatorno lilea kotar protokoli procedurenge ano institucie ano amboldipe pedo pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo thaj aver talokanuneske thaj generalno aktja.

Ano preventivno aktivipe lena kotar sa djenutne edukaciake procesesko: sikavne, ekspertja, vastalutne instituciako, organi direkciako, čhavore/sikljovne thaj olenge daj/dat/dikhlarutno.

Prevenca pedozoralipaski, maltretiripaski thaj bidevipebajoski sito plansko aktivipe thaj jekh kotar prioriteta ano reslipe edukaciako - barjaripaski buti. Institucia edukaciaki thaj barjaripaski planirinela akala aktivipe aniba beršesko Programi uluvipasko kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo, savo sito kotar kotar beršesko plani bukajko. Programi uluvipasko dela napja thaj aktivipe musaj vaš "barjaripe thaj samočholipe pozitivno atmosfera thaj arakhibasko maškaripe". Ano Programi uluvipasko sito akava:

- čhane pedo savo preventivno napja thaj aktivipe čhivnape ano sakodivesko djivdipe thaj buti instituciako;
- ekspertske treningo bućarnengo vaš anglunisaripe kompetenciengo;
- čhane informišipasko kotar obligacie thaj godaripe ani umal uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo;
- zumavipe thaj kvalifikuipe sikljovnengo vaš aktivno leipe kotar ani buti klasaka kupatnako, sikljovnengo parlamenti, skolako šerutnipe thaj ekspertske orgajna instituciake; mothovdipe thaj čhane vaš po zoralikano barjaripaski buti;
- procedure vaš sig pendjaripe rizikosko kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo; čhane reaguipaske pedo pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo, rola thaj godaripe thaj keripe ani intervencia kana si dondo jase ov kerelape;
- forma thaj tema bukjaki e sa čhavorenca thaj sikljovnenca, jase odolencia save trpinena, kerena jase siton ispatja pedozoralipasko, maltretiripasko thaj bidevipebajosko;
- čhane, forme thaj teme maškariipaske e familia, lokalno korkorodirekcia, policia, centrea vaš socialno buti, sastipaske servisea thaj aver;
- čhane vaš monitoring, evaluacia thaj raportiripe.

Regulatorno lil kotar protokoli procedurenge ani institucie ano amboldipe pedo pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo hraminela kaj institucie edukaciaki thaj barjaripaski manglape te formirinol Timi vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo. Akava sito, palem, jekh

kotar elementarno preventivno aktivipe ani umal uluvipe čhavorengo thaj sikljovnengo kotar pedozoralipe. Struktura Timeski dela direktori instituciako kotar rndo bućarnengo, a te sine kaj manglape šaj te len kotar ini djenutne daj/dadeske thaj lokalno khupatne, sikljovnengo parlamenti thaj adekvatno ekspertja (socialno bućarno, specialno pedagogi, doktori, djenutno policiako thaj aver).

Bukja Timeske vaš uluvipe siton akala:

- gatisaripe Programesko vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo;
- informišipe čhavorengo thaj sikljovnengo, bućarnengo thaj daj/dadengo dikhlarutnengo kotar planirime aktivipe thaj šajipe te rodelpo suportu thaj ažutipe kotar Timi vaš uluvipe;
- leipe kotar ano treningja thaj projektja vaš barjaripe kompetencie save manglape vaš prevencia kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo;
- te delpe bahami napjengo vaš prevencia thaj uluvipe;
- organizuipe konsultaciengo;
- leipe kotar ano devipe nota rizikoske thaj anipe pratsav kotar procedure ano situacie dondeske jase djandipaske kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo;
- realizuipe interventno napjengo;
- leipe kotar daj/dadesko/dikhlarutnesko ano preventivno thaj interventno napja thaj aktivipe;
- monitoring thaj te delpe nota kotar efektja lelutne napjengo vaš uluvipe čhavorengo thaj sikljovnengo thaj devipe adekvatno bahamja direktoreske;
- maškaripe ekspertjenca kotar aver kompetentno orgajna, organizacie, servisja thaj medie vaš saastardutno uluvipe čhavorengo thaj sikljovnengo kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo;
- legaripe thaj garavipe dokumentaciako;
- raportiripe direktoresko instituciako, ekspertsko trupjengo thaj orgajnengo direkciake.

Pašutne informacie kotar ekzistiripe Timesko sito anglokišlutnipe vaš realizuibe oleski rola. Vaš odova obligacia instituciaki sito kaj pedo adekvatno čhane informišinena čhavoren, sikljovnen, bućarntne daj/dade/dikhlarutne kaj si Timi thaj oleske djene.

Ani situacia kana kerdilo pedozoralipe jase ov aktuelno kerelape, institucia edukaciaki thaj barjaripaski lela interventno aktivipe thaj napja vaš devipe dumo. Procedure instituciake ka oven aver-aver phangle kotar niveli pedozoralipasko; Regulatorno lil, palem, ulavela pedozoralipe pedo trin nivelja. Akava čhivipe ano rndo siole vaš reso te arakhol "unifikacia procedurenge (intervinišipasko)

instituciako ano situacie pedozoralipaske thaj maltretiripaske kana akterja siton čhavore, jase sikljovne (čhavoro – čhavoro, sikljovno – sikljovno, čhavoro thaj sikljovno – bućarno)“.

Prekal niveli pedozoralipasko lenape ini aktivipe thaj napja devipe dumoske.

Pedozoralipe angluno nivelesko rodela korkorutno angažuipe “klasako šerutnesko, sikavnesko, jase sikavno barjaripasko, ano maškaripe e daj/dadea, ano gndipe po zoralikano barjaripaski buti e barjaripaska grupa, klasaka kupatna, grupa sikljovnengo thaj individualno”.

Dujto niveli pedozoralipasko rodela pozoralikano barjaripaski buti – aktivipe savo lela klasako šerutno, jase sikavno barjaripasko, ano maškaripe e pedagogea, psihologea, Timea vaš uluvipe thaj direktorea, uzo obligaciako leipe kotor daj/dadesko. Te sine kaj po zoralikano barjaripaski buti nane efikasno, direktori inicirinela barjaripasko-disciplinaki procedura thaj dela napja, ano rami e Kanunea.

Trito niveli pedozoralipasko rodela intenzivno barjaripaski buti – aktivipe direktoresko e Timea vaš uluvipe, uzo obligaciako angažuipe daj/dadesko thaj kompetentno orgajnengo, organizaciengo thaj servisjengo (centri vaš socialno buti, sastipasko servisi, policia thaj aver organizacie thaj servisja). Ano akava niveli obligaciako sito intenzivno barjaripaske buti savo sito misalutno e manglipaske sikljovnesko, sar ini iniciripe barjaripasko – disciplinaki procedura thaj devipe napja, ano rami e kanunea. Te sine kaj vaš buti e sikljovnea angažuipe ini aver organizacia, jase servisi, institucia resela maškaripe ola thaj maškarpeste harmonizuiniena aktivipe. Ko trito niveli pedozoralipasko, institucia manglape te informišinol kotar akava keripe ini Ministribe edukaciako thaj skienaciako – kompetentno skolaki direkcija, ano roki kotar 24 satja.

Kana realizuinenape interventno aktivipe, ulavde siton obligacie institucie edukaciake ano situacia kana keripe rodela biprolongirimi intervencia; institucia edukaciaki ano odova musaj ano poro aktivipe te čhivol ini centri vaš socialno buti, sar ini juridikako krisutne orgajna thaj policia te sine kaj keripe siole elementja phare došalimasko keripe, jase loke došalimasko keripe.

Keripe uluvipaske vaš čhavoro ani institucia edukaciaki musaj te legarolpe efikasno thaj ekonomikano, uzo arakhibe vaš uluvipe gendjengo. Poulavdipe musaj te arakholpe kaj čhavoro/sikljovno na avela ani situacia po pale te dol deklaracia.

Ano realizuipe interventno aktivipe, institucie edukaciake ka lol akala badžakja ini odova akale rndoa:

- 1) Dikhljarela čače mi sito dondo jase arakhela pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo
- 2) Stopirinela pedozoralipe thaj maltretiripe thaj šandarel e akterjen
- 3) Informišinela daj/dade thaj lela urgentne akcie te sine kaj manglape
- 4) Konsultacie ani institucia; ani akaja faza keribaski, šaj te len kotor ini aver orgajna thaj institucie (Ministribe edukaciako thaj skienckiako – skolaki direkcija, centri vaš socialno buti, policia, sastipasko servisi thaj aver)
- 5) Keripe Operativno plani uluvipasko, savo siole:
 - aktivipe fokusirime pedo pharuvipe keribasko – po zoralikano barjaripaski buti, buti e daj/dadea, buti e klasaka khupatna, leipe kotor sikljovnipasko parlamenti thaj konsilutno daj/dadengo, a te sine kaj manglape ini orgajna direkciake;
 - legardutne aktivipaske
 - roki realizuibe aktivipaske
 - čhane savenca ka resolpe popale inkluzia sa djenengo pedozoralipasko, maltretiripasko thaj bidevipebajosko ani khupatni.

Plani uluvipasko kerela Timi vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo korkoro jase (te sine kaj manglape) uzo leipe kotor aver orgajnengo, servisjengo thaj instituciengo. Ano gatisaripe plani uluvipasko, kana odova šaj, institucia ka čhivol djenen klasake khupatnake, jase grupake, thaj Sikljovnengo parlamenti.

- 6) Leipe napjengo thaj aktivipasko pedo Operativno plani vaš uluvipe:

Napja thaj aktivipe manglape te lenpe uzo leipe kotor čhavoresso thaj sikljovnesko thaj te oven ano rami oleske barjaripaske šajipenca. Kana Timi vaš uluvipe dela nota kaj manglape, ka dol bahami te kerolpe individualno edukaciako plani.

- 7) Monitoring efektjengo lelutne napjengo thaj aktivipasko.

Institucia edukaciaki thaj barjaripaski dikhlarela sar reselape beršesko Progrmi vaš uluvipe. Ano odova reso evidentirinenape sa situacie pedozoralipaske, maltretiribaske thaj bidevipebajoske dujto thaj trito niveleske thaj dikhlarelape reslipe konkretikane operativno plajna vaš uluvipe. Timi vaš uluvipe kotar pedozoralipe, maltretiribe thaj bidevipebajo duj drom ano berš raportirinela direktoreske kotar kedime gendja thaj kerdime dendutne note, a direktori raportirinela ko organi direkciako, Konsili daj/dadengo thaj ko Sikljovnengo parlamenti.

Raporti kotar realizuibe programi uluvipasko sito kotor kotar beršesko raporti vaš buti instituciako thaj delape ano Ministribe edukaciako, jase ko kompetentno skolaki direkcija.

Ini kaj Kanuni vaš fundono sistemi vaš edukacia thaj barjaripe khuvgja ano zoralipe anglo pobut kotar duj berš, talokanunesko akti savea lačharelape kriterijumja vaš pendjaripe forme diskriminaciake kotar rig bućarnesko, sikljovnesko jase trito personako ani institucia thaj talokanunesko akti savea lačharenape popaše kišlutne kotar čhane pendjaripaske biverbalno forme maltretiribaske čhavorengo thaj sikljovnengo kotar rig bućarnengo ano vakhti samaćholipe, bešipe thaj rekreacia thaj aver forme barjaripaske - edukaciaki buti, nane andile. Pharivipa Kanunesko kotar fundo sistemi vaš edukacia thaj barjaripe save ikaldile ano "Službeni glasnik RS" gn. 52/11, lungardilo roki vaš anibe akala talokanuneske aktja, kotar duj pedo trin berš kotar o dive khuvipe Kanunesko ano zoralipe.

GENERALNO PROTOKOLI VAŠ ULUVIPE ČHAVORENGO KOTAR MALTRETIRIPE THAJ BIDEVIPEBAJO

Realizuiba jekh kotar specifikane resja Nacionalno planeske akciako vaš čhavorengo, Thagarutni Republika Sriaki angja 2005. berš Generalno protokoli vaš uluvipe čhavorengo kotar maltretiripe thaj bidevipebajo. Fundone resja Generalno protokoleske siton "anglunisaripe šukaripasko e čhavorengo prekal činavipe maltretiripasko thaj bidevipebajosko" thaj "arakhiba kaj sa lelutne procedure thaj pratsavja, kotar sa procesi, ovena ano majšukar interesi čhavoreshko". Generalno protokoli dela popaše djenutne bilaćhoistemalkeribaske (maltretiribe thaj bidevipebajo) e čhavoreshko: "Bilaćho istemalkeripe jase maltretiripe čhavoreshko astarela sa forme fizikako jase emocionlano mlatretiripe, seksualno bilaćhoistemalkeripe, bidevipebajo jase bibajosko keripe, sar ini komercialno jase aver eksploatacia, so anela dji čaćikano jase potencialno aravipe čhavoreshko sastipe, tangaripe čhavoreshko barjaripe jase barikanipe ano rami relaciako savo siole godaripe, paćavipe jase zoralipe". Akaja generalno definicia pedozoralipaski thaj oleske disave formengo bazirimi pedo definicie save lelile ani Konsultacia kotar činavipe bilaćhoistemalkeripe čhavorengo ani Lumiaki sastipaski organizacia ani Źeneva, 1999. berš (definicia pedozoralipaski Lumiaki sastipaska organizaciaki)⁵⁶.

⁵⁶ <http://www.yesican.org/definitions/WHO.html>

Generalno protokoli definišinela ini disave forme pedozoralipaske: fizikako maltretiripe, seksualno bilačhoistemalkeripe, emocionalno bilačhoistemalkeripe, bidevipebajo thaj bibajosko keripe thaj eksploatacia.

Leiba kotar štar vastalutne principja Konvenciake kotar hakaja čhavoreshke, Generalno protokoli čhivela sar specifikane resja "informišipe ekspertjengo save kerena buti čhavorencja thaj vaš čhavorencje, sar ini pobufljardo publika, ano odova ini čhavore, sar te keren buti ani situacia dondipaski kaj čhavoro sito viktimi maltretiripasko thaj bidevipebajosko jase odova šaj te ovol", "lačhardipe maškaripako maškar ekspertja kotar sa umalja save siton musaj vaš o čhavore te uluvinenpe" thaj "te lačharolpe efikasno thaj operativno procedure save ka sigurinen kaj kana dji ko maltretiribe thaj bidevipe bajo avela si sig thaj koordinirimo procedura savi uluvinela čhavore kotar podur maltretiribe thaj bidevipe bajo thaj arakhela adekvatno ažutipe čhavoreshke thaj familiake". Ano reso te kerolpe operativno thaj efikansno multidisciplinarno sistemi vaš uluvipe čhavorencje, Generalno protokoli sar jekh kotar o resja čhivela ini anibe ulavde protokolja ano sistemi socialno thaj familiako juridikako uluvipe, juridikako krisipe, androne bukja, sastipe thaj edukacia. Ulavde protokoljenca lačharelape interno procedura ano sakova kotar akala sistemja, ano rami e principjenca thaj resjenca Generalno protokoleske. Ministribja e Generalno protokolea obliguinenape te zumavinen anibe ulavde interno regule thaj procedure ano orgajna thaj institucie, sar ini te kerenpe klidutnipe haljovipaske vaš maškaripe ano lokalno niveli. Obligacia ministribjengi sito ini te resen sistematikano treningo ekspertjengo, save ka astaren: fundoni edukacia (savi sitoj vaš sa bučarne ano institucia thaj aver organizacie save kerena buti e čhavorencja); učo niveli edukaciako (važ ekspertja (timja ekspertja) save direktno kerena kotar uluvipe čhavorencje ano disave umalja), thaj specializuime edukacie (važ disavo gendo ekspertjengo ano sastipe, edukacia, socialno uluvipe, juridikako krisipe thaj policia, vaš te astaren specialne djanipe thaj kvalifikacie).

Generalno protokoli čhivela fundone ramja procedurencje e instituciako ani situacia dondipaski thaj djandipe kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj/jase bidevipebajo čhavoreshke; akava procesi astarela pendjaripe situaciengo bilačo istemalkeripasko thaj/jase bidevipebajo; registruipe ko kompetentno organi, jase servisi; te dolpe nota kobor sito riziko, situacia thaj manglipe čhavoreshko thaj familiako thaj planiripe servisjengo thaj napi vaš uluvipe čhavoreshko. Poulavdipe phenelape kaj bučarne ano orgajna thaj institucie (sar so siton edukaciake jase sastipaske), šaj te oven persone kotar pačavipe ko čhavo viktimesko jase persone save astarena anglune djandipe kotar pedozoralipe pedo čhavoro, thaj vaš

odova on siton ani obligacia kaj bi nisavo trumipe vakhtesko kerena pedo regule save čhivela Generalno protokoli thaj pedo fundo olesko anena ulavdo protokoli.

ULAVDO PROTOKOLI VAŠ ULUVIPE ČHAVORENGO THAJ SIKLJOVNENGO KOTAR PEDOZORALIPE, MALTRETIRIPE THAJ BIDEVIPEBAJO ANO EDUKACIAKO - BARJARIPASKE INSTITUCIE

Ani linia e principjenca thaj resjencia save čhivdile ano Nacionalno plani akciako vaš čhavorengo thaj Generalno protokoli vaš uluvipe čhavorengo kotar maltretiripe thaj bidevipebajo, Ministribe edukaciako thaj scienciako angja 2007. berš Ulavdo protokoli vaš uluvipe čhavorengo thaj sikljovnenngo kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo ano edukaciako-barjaripaske institucie. Protokoli lačharella "preventivno aktivipe thaj definišime procedure ano uluvipe čhavorengo kotar pedozoralipe, ano save precizirimi rola sarenenge save lena kotor ano djivdipe thaj buti edukaciako-barjaripaski institucia", a sito vaš vastalutnenge thaj bučarnenge ano institucie edukaciake thaj barjaripaske, hema ini čhavorengo/sikljovnenge, dajenge/dadenge/dikhlardutnenge, djenutnenge lokalno khupatnake thaj sa institucienge save jase save šaj te len kotor ani prevencia uluvipe čhavoresko kotar pedozoralipe.

Sar Generalno protokoli, adjahar ini Ulavdo protokoli pedozoralipe pedo čhavoro proklamışinela phagipe hakaj čhavoresko pedo djivdipe, egzistencia thaj barjaripe. Protokoli definişinela pedozoralipe sar "sakoja forma jekh drom kerdo jase popale kerdimo verbalno ja biverbalno keripe savo vaš konsekvenca siole čačikano jase potencialno tangaripe sastipasko, barjaripasko thaj barikanipasko čhavoresko/sikljovnesko", bidikhipa ani savi forma pedozoralipaski iklola (fizikani, emocionalno/psihološko, seksualno pedozoralipe thaj bilačo istemalkeripe, pedozoralipe istemalkeripa informaciake tehnologie (elektronsko pedozoralipe), bilačo istemalkeripe čhavorengo/sikljovnenngo, bidevipebajo thaj bibajosko keripe, eksploatacia).

Ulavdo protokoli lačharella interni procedura instituciaki vaš edukacia thaj barjaripe ano situacie dondipaske/djandipaske kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo thaj ano jekh vakhti dela rami vaš planiripe preventivno aktivipe. Protokoli "obligatorno vaš saren save lena kotor ano djivdipe thaj buti edukaciako-barjaripaski institucia", a institucie siton ani obligacia kana pere

beršeske programja bukjake definišinena Programi uluvipe čhavorengo - sikljovnego kotar pedozoralipe thaj te formirinen timja vaš uluvipe čhavorengo/sikljovnego kotar pedozoralipe.

Fundono principi Ulavdo protokolesko sito kaj institucie edukaciake thaj barjaripaske manglape te keren klima ani savi "...na tolerišinelape pedozoralipe; te vakharolpe phando kotar pedozoralipe" thaj ani savi "sako ko siole djandipe kotar pedozoralipe sito obligatorno te kerol procedura". Procedura instituciako sito duj čhane: preventivno (prekal napja prevenciake) thaj uluvutno (prekal napja intervencia thaj devipe dumo). Napja prevenciake fokusirime siton vaš te kerolpe bipedozoralipaski klima ani institucia, čhiviba saren ani prevencia pedozoralipaski, keripe programja prevenciake kotar pedozoralipe, vazdipe niveli djandipasko vaš te pendjarolpe pedozoralipe, definišipe procedurengo uluvipaske kotar pedozoralipe, informišipe sa personengo save lena kotor ano djivdipe thaj buti instituciako kotar procedure thaj keripe vaš uluvipe kotar pedozoralipe thaj reguipe ano situacie pedozoralipaske, angunisaripe kompetencie bučarnenge, čhavorengo, sikljovnenge, daj/dadenge, dikhlarutnenge thaj aver personenge, vaš pendjaripe thaj reagupe ano situacie pedozoralipaske. Napja intervenciake jase devipe dumo siton fokusirime pedo lačharipe sistemi efikasno uluvipasko, monitoring thaj evidentiripe situacie pedozoralipaske, te delpe nota programjenge vaš uluvipe kotar pedozoralipe so si, kovljaripe/cidipe škodrenge konsekvence so trpisalo pedozoralipe, konsilutno buti e čhavorenca save trpinena pedozoralipe, čhavore save kerena pedozoralipe thaj čhavore save dikhena pedozoralipe. Badjakja save hraminela ulavdo protokoli siton obligatorno.

Ulavdi obligacia instituciaki vaš edukacia thaj barjaripe savi ikljola kotar Ulavdo protokoli sito formiripe timjengo vaš uluvipe čhavorengo/sikljovnego kotar pedozoralipe. Protokoli dela akala obligatorno direktie phande e akale trupea:

- Timi formirinela vastalutno instituciako (direktori); gendo djenengo thaj struktura phando sito kotar specifikanipe instituciako;
- djene Timeske manglape te sikaven učo profesionalipe ani buti, šukar komunikativno kvalifikacie, sar ini ani piri personalno thaj profesionalno biografia nanolen elementja pedozoralipasko keripe;
- sa ani institucia (bučarne, čhavore/sikljovne thaj daja/dada/dikhlarutne) musaj te oven informišime kotar odova kaj si Timi thaj ko siton olenge djene; akaja informacia musaj te čhivolpe ano dikhlutno than ;

- organizacia bukjaki Timeski thaj vakhti ano savo siton obligatorno te len napja manglape te oven ani linia e bukjake vakhtesko instituciako, adjahar kaj kotar bukjako vakhti instituciako daj djeno kotar djene Timeske ovena odote;

Bukja djenenge ano Timi vaš uluvipe čhavorengo/sikljovnengo kotar pedozoralipe siton;

- lena kotor ano treningo vaš uluvipe čhavorengo thaj sikljovnengo kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo;
- informišinena thaj dena fundono treningo vaš sa bučanenge ani institucia e resoa te lenpe minimalno djandipe thaj kvalifikacie so siton musaj vaš prevencia, pendjaripe, devipe nota thaj reagupe pedo fenomeni pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo čhavorengo/sikljovnengo;
- organizuinena pendjaripe čhavorengo/sikljovnengo, daj/dadengo/dikhlarudutnengo thaj lokalno kupatnengo e Generalne thaj Ulavde protokolea vaš uluvipe kotar maltretiripe thaj bidevipebajo;
- koordinirinena keripe te realizacia programjenge vaš uluvipe čhavorengo/sikljovnengo kotar pedozoralipe;
- legarena preventivno thaj interventno aktivipe thaj lena napja suporteske;
- organizuinena konulstacie ani institucia thaj dena nota kotar niveli rizikosko vaš arakhipa čhavorengo/sikljovnengo;
- kerena monitoring thaj dena nota kotar efektja lelutne napjengo ano uluvipe čhavoresko/sikljovnesko;
- kerena maškaripe e relevantno institucienca;
- gatarinena plani ikljovipasko instituciako angli publika thaj medie;
- organizuinena evidentiripe pedozoralipasko;
- kedena dokumentacia;
- raportirinena ko ekspertsko trupja thaj orgajna direkciake.

Ministribe edukaciako thaj skieneciako ikalgja 2009. berš Pustik vaš istemalkeripe uluvdo protokoli vaš uluvipe čhavorengo thaj sikljovnengo kotar pedozoralipe, maltretiripe thaj bidevipebajo ano edukaciako-barjaripaske institucie e resoa kaj bučarne ano skole lena bufljarde informacie thaj konkretikane direkcie kotar čhane pedo save ka realizuinen napja prevenciake thaj uluvipaske sikljovnengo kotar pedozoralipe.

CIP - Katalogizacia ani publikacia Themeski biblioteka Srbiaki, Beogradi

343.59:373(497.11)342.726-057.874(497.11)

NEŠIĆ, Snežana

Zaštita dece od nasilja u školama : raporti Uluvutno dizutnengo thaj Paneli terne konsilutnengo / [Snežana Nešić, Nataša Jović]. - Beogradi : Uluvutno dizutnengo, 2011 (Beogradi :Interprint). - 64 rig. : ilustr. ; 30 cm

Tiraži 250. - Leparnipe thaj bibliografsko reference uzo teksti.

ISBN 978-86-87945-10-4

1. Jović, Nataša [autor]a) Nasilje u školi - Rodipe - Srbija b) Žrtve nasilja - Deca - Pravna zaštita - Srbija

COBISS.SR-ID 188025356